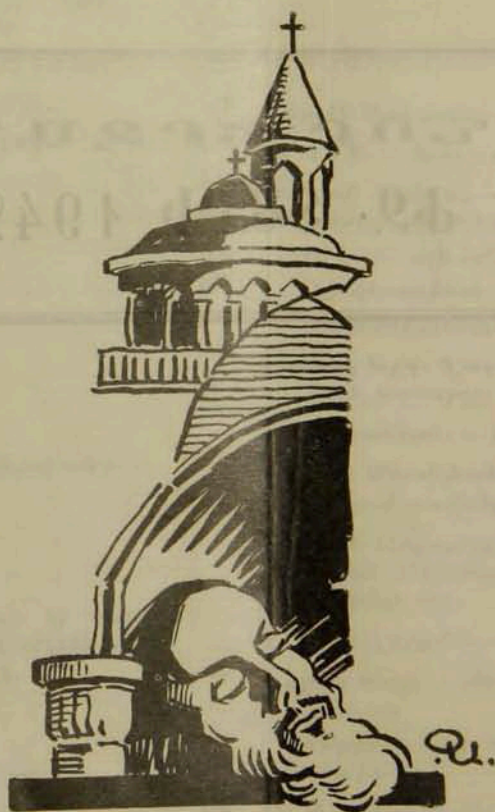

ԱՌԻՆ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿՄԼ - ԳՐԱԿՄԼ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿՄԼ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

1942

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԵՄ

Ս Ի Ո Ն

ԺԶ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1942

⇒ ՄՍՅԻՍ - ՅՈՒՆԻՍ ⇐

ԹԻԻ 5-6

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՏԱՐԻ ՄԸ

Հակառակ պատերազմին և իր արհաւիրքներուն, ու անոր հետեանքով ստեղծուած դժնդակ պայմաններուն, անայլայլ շարունակուեցաւ Ս. Աթոռոյ կրօնական, կրթական եւ տնտեսական կեանքը, աւելի քան զոհացուցիչ: Ս. Աթոռոյ վարչական և եկեղեցական այս տարեվերջը առիթ կը նկատենք մեր զոհունակութեան մասնակից ընելու նաև Հայ Ժողովուրդը՝ իր հոգևոր տան մէջ ընթացք առած և շարունակուող կրօնական, կրթական և տնտեսական արդիւնքէն: Եթէ ուզենք շատ արագ ակնարկի մը մէջ խտացնել հոս այդ զործունէութեան ընդհանուր գիծերը, զոհունակութեամբ կրնանք ըսել թէ կրօնական եւ եկեղեցական կեանքը այս նուիրական հաստատութեան մէջ անցաւ աւանդապէս օրինականացուած կանոնաւորութեամբ: Չշիջեցաւ ոչ մին այն կանթեղներէն՝ զորս մեր երջանիկ նախնեաց շերմեռանդութիւնը լուցած էր տնօրինական սրբատեղեաց մէջ: Հանապազօրեայ պաշտամունք, Ս. Պատարագ, և տօնական հանդիսաւորութիւնք, կատարուեցան անխափան: Չլուց բեմը, և այս բոլորը ոչ միայն Ս. Աթոռոյ անմիջական շրջանակէն ներս, այլ նաև ի Յոպպէ, յԱմման և ի Հայֆա, ուր Ս. Աթոռը ներկայացնող հոգևորականները իրենց լաւագոյնը կը փորձեն, լեցնելու համար վերոյիշեալ վայրերու մեր Ժողովուրդի կրօնական պէտքը:

Ս. Յարութեան Տաճարին մեր Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ նսրդութեան զործը՝ քանի մը տարիներէ ի վեր սկսուած, այս տարի հասաւ իր լրումին: Եկեղեցին ամբողջովին նսրդուեցաւ, վար առնուեցան բոլորս ծեփերը, և տաճարը երևան եկաւ իր քարեղէն գեղեցկութեամբ: Փայտաքանդակ խաչկալները փոխանակուեցան քարէ երկու նոր խորաններու խաչկալներով, հայկական ոճով: Իսկ աստիճաններն և դասերը շրջանակուեցան պրոնզէ բազրիկներով, կը մնար այս գեղեցիկ եկեղեցին զարդարել նկարներով: Այս նպատակաւ Ս. Աթոռ հրաւիրուած է Պ. Օննիկ Աւետիսեան տաղանդաւոր նկարիչը, եւ սկսած արդէն զործի: Անկասկած ենք թէ Հայ ոճին մէջ գեղեցկացած Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին շուտով պիտի զարդարուի սպասուած նկարներով, ցեղային ոգիի նոր շողակաթումներով պայծառացած:

Կրթական եւ իմացական կեանքը նոյնպէս ընթացաւ կանոնաւորութեամբ. Ժառ. Վարժարանն ու Ընծայարանը տուին իրենց հունձքը, և կը յուսանք թէ նոյնպէս պիտի լինի նաև այս տարուան վերջը, երկու ամիս յետոյ. «Աղաչել զՏէր հնձոցն զի յարուսցէ զմշակս ի հունձս իւր» . այսինքն ի զործ դնել լաւագոյնը, որպէսզի հոգևոր և ազգային ծառայութեան շնորհքը բազմապատիկ արդիւնաւորութեամբ պայծառանայ այս հաստատութեան մէջ. ու այս սրբազան յառաջադրութեան մէջ ժողովուրդն ալ իր սասարը պարտի բերել՝ նիւթեղէն կարելիութիւններու հետ նաև իր հոգեկան ու բարոյական դիմաւորումով: Ս. Աթոռոյ Ընծայարանը արդէն ունի իրենց եկեղեցական ասպարէզին պատրաստութեան աւելի քան կէսը աւարտած ընծայեալներու նշանակելի խումբ մը՝ հաստատութեան ասպագայի յոյսերը. եթէ Տէրը կամենայ, շուտով պիտի օրհնուի անոնց ալ հոգևոր պսակը՝ լի և արդիւնաւոր:

Մեր հոգևոր դպրանոցէն դուրս, Ս. Թարգմանչաց Վարժարանը ևս ունեցաւ անցնող տարուան ընթացքին կրթական փայլուն արդիւնք: Մանկունք եւ պատանիք, երկու սեռէ, աւելի քան 700 աշակերտներ: Ասկէ գատ, իրենց կրթական շրջանը յաջողութեամբ բոլորեցին Յովսէփի, Հայֆայի և Ամմանի նախակրթարանները, և Բոսէյֆայի, Աթիլի, Ջարջայի և Քէրէկի դպրատունները. որոնց առաջին երեքը նպաստաւորուած են Ս. Աթոռէս, լայնօրէն, իսկ վերջին չորսը՝ Հ. Բ. Բ. Միութեանէն: Աւելորդ չենք նկատեր հոս կարեւորութեամբ յիշատակելու թէ Ս. Աթոռը տարին աւելի քան 5000 սթերլին կը յատկացնէ դպրոցական գործին. այս մէկ հատիկ փաստը պիտի բաւէր Միաբանութեան նկատմամբ աճեցնելու համակրանքի այն լայն բաժինը, որուն արժանի է սին:

Ս. Աթոռիս տպարանը կը զործէ անդուլ, աւելի կանոնաւորուած դրութեամբ. «Միոն» Պաշտօնաթերթը կը շարունակուի անխափան, զոյգ մատենադարաններ կը պահպանուին հոգածութեամբ, թէև Ձեռագրացը հակառակ տարիներէ ի վեր զգացուած փափաքներուն, դեռ կը մնայ անօգտագործելի: Հոն պահուած գանձերուն հանրութեան սեփականութեան վերածումը, և Կիւլպէնկեան Մատենադարանի կողքին լուրջ եւ ստեղծագործ աշխատանքի կեդրոն մը ընծայելու սրբազան փառասիրութիւնը կը մնայ տակաւին աննուաճ յառաջադրութիւններէն մին այս Միաբանութեան: Այս չի նշանակեր սակայն թէ Միաբանութիւնը անտարբեր եղած է մեր անցեալ թանկագին նշխարներու նկատմամբ, որ նման Միաբանութեան մը աւագ պարտականութիւնն ու փառասիրութիւնը պարտէր ըլլալ ինչպէս կը մտածեն շատեր իրաւամբ: Վերջին քանի մը տարիներուն, նախորդ և ներկայ զոյգ պատրիարքներ, ոչ միայն ուշադրութեան, այլ նաև օրակարգի հարց ըրին այդ պարագան, և մօտ ատենէն եթէ պարագաները ներեն, այդ սրբազան աշխատանքին բարիքը ևս պիտի աւելնայ մեր կրթական գործունէութեան մէջ:

Վարչական եւ ելմական մեր կեանքը եղաւ յոյժ գործօն, և տուեալ պայմաններու մէջ՝ արդիւնաւոր: Տնօրէն ժողովը, միշտ շոգեպինդ լծուած իր գործին, ունեցաւ օգտաշատ և խիստ աշալուրջ գործունէութիւն մը, հակառակ դժնդակ պայմաններու պարտապարանքին, վարելով թէ՛ հաստատութեան հոգևորական, վարչական և մատակարարական, և թէ՛ մեր թեմական շրջանակին կրօնական, ազգային և դատական գործերը:

Կալուածական եւ շինուածական տեսակէտով՝ անցնող տարին արդիւնաւոր չեղաւ։ Պատերազմի հետեւանքով շինուածանիւթերու հազուապիւտ ուսուղ ըլլալուն համար կարելի չեղաւ շարունակել վանքապատկան հողերու վրայ նոր շէնքերու կառուցման գործը։

Ս. Աթոռոյ հանրային և ժողովրդական կեանքը՝ հանդէպ իշխանութեանց և մեր ժողովուրդին, իր ընթացքը կատարեց բարւոք պայմաններու մէջ։ Մեր յարաբերութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ միւս նուիրապետութեանց հետ (Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան, Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան) եղան սրտազին որքան համերաշխ, մեր Եկեղեցւոյ ընդհանուր շահերու հոգածու ոգիով։ Ի դէպ է յիշեցնել թէ Մայր Աթոռոյ Գահակալի ընտրութեան ժողովին իբր Միաբանութեան ներկայացուցիչ պատուիրակ՝ Լուսարարապետ Տ. Կիւրեղ Թ. Վրդ. Իսրայէլեան, մօտէն շփուած մեր հայրենիքի արդի վիճակին, բերած է մեզի սրտապնդիչ տեղեկութիւններ որոնք արդէն լոյս տեսան «Սիրոն»ի մէջ և արտատպուեցան սփիւռքի հայ մամուլէն։

Անցնելով մեր պիւտճէին և պարտքի խնդրոյն, որոնց համար վստահ ենք թէ ամբողջ սփիւռքը ակնկալոյց է մեզի, ուրախ ենք յայտնելու թէ հակառակ տարիներու ձախորդ բերումներուն, հաւասարակշիռ վիճակի մէջ է մեր այս տարուան անտեսութիւնը ևս. բաց չունինք, և պարտքի բաժինն ալ գոհացուցիչ չափով հատուցեր ենք։ Այս վերջին տասնամեակին, Միաբանութիւնը զոհուած կութիւնն ունի յայտարարելու թէ յաջողած է վճարել աւելի քան կէսը իր պարտքին, և այս՝ ի հեճուկս այն բաղմամբով հանգամանքներուն՝ որոնց թատր եղաւ Ս. Երկիրը, իր ցեղային կոիւններու իբր հետեւանք։ Աւելորդ է խօսիլ Բ. Մեծ Պատերազմով ստեղծուած ձախորդ պայմաններուն ալ ճնշումէն։ Միաբանութիւնը ամուր կերպով կը տածէ յոյսը՝ պարտքին «վիշապ»ը — զործածելու համար նուիրականացած բացատրութիւնը — ընդմիշտ ջախջախելու, անմիջապէս սր պարագաները դառնան նպաստաւոր։

Անցնող տարուան մէջ էր որ ընդունեցինք այցելութիւնը Էջմիածնի Կաթողիկոսական Տեղակալ Սրբազանի կողմէն, Կիլիկիոյ Աթոռի կաթողիկոսական ընտրութեան մասնակցելու համար զրկուած գոյգ պատուիրակներուն՝ Գեր. Տ. Արսէն Արքեպս. Դլտճեանի և Պ. Համբարձում Առաքելեանի, անոնց անձին մէջ պատուելով Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան և մայր հայրենիքի պաշտելի խորհուրդը։

Ահա՛ տարուան մը պատկերը՝ իր ընդհանուր գիծերուն մէջ, պատկեր՝ զոր կը կարծենք թէ աւելի քան զոհունակութեան արժանի է։ Անշուշտ թէ կարիքները որքան աւելի զոհացում ստանան, պէտքերն ալ ժամանակին հետ նոյնքան ազդակող կը դառնան։ Միաբանութիւնս կը զիտակցի ասոր, նուիրելով ինքզինքը այս Ս. Տան պահպանութեան և բարգաւաճման գործին, տարիներէ ի վեր յօժարակամ ընդունելով ինքնազրկանքի բաժինը։ Այս Տունը անցեալէ մը, հոգևոր կեանքի և փառքի օրերէ կուզայ, ու կը դիմէ միշտ դէպի աւելի բարձր ճակատագիր մը։ Մեկուսացած կեցուածքի մը մէջ չենք՝ հանդէպ ազգին կարիքներուն, որոնք ամէն օր ծովացեալ համեմատութիւններու կը հասնին։ Վանական Միաբանութիւն մըն ենք, բայց մեր կեանքը, հեռու մտասոյց

հայեցողականութեան ճգնաւորական դրութիւն մ'ըլլալէ, մեր ժողովուրդի կրօնական ու կրթական սպասին լծուած գործարանաւորութիւն մը եղած է միշտ: Դէպի մեր ժողովուրդը արտագեղուելու իրողութեան ապացոյցներ են Պաղեստինի և Անդր-Յորդանանի թեմական շրջանակին մէջ տարիներէ ի վեր իրականացած կրօնական և կրթական շօշափելի ձեռնարկները, և արտասահմանի հայութեան մեր Միաբանութենէն ղրկուած աւելի քան տաս հոգևորականներ, ժողուելու և յանձանձելու համար ազգին նշխարեալ բեկորները, «Զի մի ինչ կորիցէ»: Հարկ չկայ պարզելու, անգամ մը ևս, մեր ժողովուրդին կացութիւնը, դրութիւնը մանաւանդ մեր Եկեղեցիին, որ վտանգի մէջ է կարծես: Անհովիւ մեր ժողովուրդի անցքին վրայ դարանակալ նստած են անոր թշնամիները, մեծ է հոգևոր մշակներու կարիքն ու պէտքը՝ «հունձք բազում են և մշակք սակաւ»: Կ'ըսենք այս պարագան ցոյց տալու համար թէ Ս. Աթոռը հակառակ իր ներքին պէտքին, իրմէն խնայելով, կը ջանայ մեղմել խոշոր չափերու վրայ զգալի այդ կարիքը: Յուսով ենք թէ թիւով և բարեմասնութեամբ առաւելագանց չափով պիտի աճի դեռ այս հաստատութիւնը, որպէսզի առանց ներքին կազմը խախտելու, բաւականութիւն ունենայ հասնելու նաև արտաքին պահանջներու:

Ըրինք այս հակիրճ հաշուետուութիւնը, այն խոր ու սրտազին մտածումով որ այս Աթոռին հանդէպ մեր ժողովուրդը կը տածէ իր ամենախոր սէրերէն մին, և ուրախութիւն է իրեն համար լսել անոր արդիւնաւորութիւններէն: Վասնզի այս Աթոռը և անոր վրայ կանգնած հնադարեան պատրիարքութիւնը, մէկ ճիւղն է միայն նուիրական այն ծառին որ մեր Ս. Եկեղեցին է: Անշուշտ թէ շատ բան կը սպասեն զաւակները իրենց մօրմէն, բայց Եկեղեցին երբեք դադրած չէ սգատխուր մօր մը նման, լապտեր ի ձեռին, զիշերախառն՝ որոնելու իր կորսուած ու վիրաւոր զաւակները: Ամէն ճիգ և ջանք որ Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան և պաշտօնէութեան կողմէ կը կատարուի ամէնուրեք այս ուղղութեամբ, այդ իմաստն ունի միայն:

Մեր ժողովուրդը սովոր է սպասել աւելի քան ինչ որ պայմանները թոյլ կուտան, սակայն այս զգացումը պարտի համարժէք ներկայանալ երկու կողմի համար ալ զոհողութիւններու ընդառաջմամբ:

Իցիւ թէ շուտով վերջ գտնէին ժամանակին չարիքները, որպէսզի Աստուծոյ և ազգին մտածումով տոգորուած այս հաստատութիւնը կարելիութիւն ունենար աւելի լայն չափերով իրագործելու իր փափաքներն ու յառաջադրութիւնները, ինչպստ մեր Ս. Եկեղեցիին և բազմակարօտ ժողովուրդին, որուն բազմադիմի կարիքները իր շուարած ճակատագրին վրայ խուժող աղէտքներու երեսէն, անհամեմատ չափերու կը հասնին:

Տա՛յր երկինք որ սկսող տարեշրջանը խաղաղ և բարգաւաճ կեանքի մը բոլորումովը երջանիկ թուական մ'ըլլար ինչպէս բովանդակ աշխարհին, այնպէս ալ մեր ժողովուրդին համար:

ԽՄԲ.

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

Ս. ՀՈԳԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՄԷՋ

«Մի srsմեցուցանեմ զՀոգին Սուրբ Աստուծոյ»
(ԵՓՄ. Դ. 30)

Հասարակաց զգացումին մէջ քրիստոնեայ ժողովուրդներու, Հոգեգալուստի տօնը փառաւորումն է պատմական կարեւորութիւն ստացած դրուագի մը, շարժումի մը յիշատակին։ Մասնակցելով հանդերձ դարերու աւանդութեամբ պաշտպանուած այդ զգացումին, անտեղի է, կը խորհինք, տարածել Հոգիին ներկայութեան, Աստուծոյ շունչին ներգործութեան փաստը եղող այդ փառաւոր իրողութիւնը՝ իր խորհուրդին թելադրութեամբը։ Ու հասնիլ հաւաստումին՝ հոգեկանին, ոգեղէն գոյացութեան տիեզերականութեան ու գերազանցութեան։ — Թէ Հոգին է կեանքը արժեւորող միակ իրականութիւնը, թէ ան՝ վկայ ինչ որ մարդուն մեծութիւնը կը կազմէ պատմութեան իւրաքանչիւր հանգրուանին, ու դէպի ան սեւեռումով, անոր տեսիլքին մէջ վերացումով միայն իրագործուած են բոլոր ճշմարիտ արժէքները մտքի, գեղեցկութեան, կեանքի ու մարդի վրայ, կը բաւէ փորձ մը ընել՝ Հոգիին գերը ճշտող՝ մարդերու կեանքին ու պատմութեան մէջ։

Հոգեգալուստը յայտնութիւնն է, ճշտումը, լուծումը եթէ կ'ուզէք, նիւթի և հոգիի հակամարտ ուժերու յարաբերութեան, անոնց գերին՝ արժէքին՝ տիեզերքի մէջ։ (Թէև միշտ ալ գտնուին մարդեր, որոնք չվարանին սոփեստութիւնը ընել, նիւթի՝ ձեւաւորումները՝ երևոյթները նկատելու Հոգիին և ինչ որ անո՞ր միայն գրողը ունի, ան՝ վկային կրնայ ձեւաւորուիլ)։

Հոգին կ'իջնէ։

Ու նիւթը, աշխարհը, այսինքն, ինքն իրենը ոչ մէկ գործ ընել կրցող, ոչ մէկ շարժում ընել ուզող, տարածուն, իր տարրերուն մէջ ունէ կապ, իր կողմէ մտածուած ունէ կարգ հաստատելու անկարող, հետեաբար, անգիսակից, անօրէն յայդ գոյացութիւնը, չի կրնար անտարբեր մնալ, իր մէջէն չեղող, վերէն եկող այն միւս, նոր գոյացութեան, որ Հոգին է։ Եւ որուն յատկանիշերը, ուղղակի, ինչպէս կ'ըսեն՝

բջիջ առ բջիջ, կը հակադրուին նիւթին, աշխարհին։ Հոգին՝ վերէն իջնող, ինչպէս չլլար վեր՝ նիւթէն։ Եւ այս անգամ՝ նիւթը իր վրայ ձեռող, զայն գործածող, իր պատկերովը զայն ձեւաւորող, արժեւորող։

Զարմանալի թերեւ թուի ոմանց, երբ փորձենք մտնիլ իսկ (աւելի վեր գոյացութիւն մը քան նիւթը) հակադրել Հոգին։ Միտքը կրնայ գոհացած զգալ ինքզինք, երբ իրեն ներկայացող երևոյթներուն գաղտնիքները պարզուին ու մատուցուին իրեն։ Աւելին, ան կրնայ յաւակնիլ տիեզերքին կազմութեան և անոր մէջ գոյաւորուող կարգ մը մութ հարցերուն կարելի, տանելի լուծումներ, բացատրութիւններ բերած ըլլալ։ Նոյնիսկ ըլլալ հպարտ՝ մնայուն օրէնքներու բանաձեւումն ալ իր ձգտումներուն գիծին մէջը պահելուն։ Եւ սակայն, դարեր շարունակ, զարգացումին հետ իր միջոցներուն, ճարտարութեանց, հնարամտութիւններուն, ա՛ն՝ միտքը, տակաւին կը տառապի հիմնական պակասէ մը. — տիեզերքի խորհուրդէն վեր ու անդին մնացող հաւոր իրողութիւնը պարագրկելու։ Էոյս, բանաւորութիւն, կարգ է ինք։ Կ'ընդունինք ասոնք։ — Բայց իր բեկումը։ Վասնզի կուգայ կէտ մը, ուրկէ անդին սկիզբ կ'առնէ անդրգոյ այն էութիւնը, որուն թափանցումին անգօր են իր քեֆնիկները, քանի որ այդ անդրգոյն համապարփակ հոգին է, զոր միտքը չի կրնար այլևս տեղաւորել իր մէջ։ Ինչպէս Ֆիգիբի մէջ կէտեր կան, ուր կը դադրի զգայութեանց ճնշումը (որոշ թիւով թրթուումներ միայն ընդունակ է մեր ականջը առնելու, որոնցմէ վերն ու վարը կը մնան անարձագանգ իր ընկալչութեան վրայ), այնպէս ալ հոգեղէնին մէջ իրաւ է կէտը, ուրկէ անդին մենք չենք տեսներ՝ մեր միտքին աչքերովը, բայց կ'ապրինք զայն մեր հոգիովը։

Եւ հոս է ահաւասիկ դերը, արժէքը Հոգիին։

Ո՛րքան անհրապոյր պիտի դար ցամաք տրամաբանութիւնը, շունչէ, խանդէ պակաս հաւաստումները մտքին։ Մինչդեռ Հոգիով լեցուած, անոր շունչովը, սէրովը խանդավառ, ան պիտի կարենար դառնալ ճշմարիտ ստեղծագործող ուժ, նոր կեանք մը մէջտեղ բերող, լոյսի, ճանաչման կեանքը, ուր ձեւականութեան, միօ-

ընդհանուր ծանձրոյթը չկարենար ինքզինք պարտագրել, ու տարածուիլ: Ո՞րքան յատկանշական է, այս տեսակէտով, կեանքը ինքնին մեծագոյն զիտուններուն, մտքի ստեղծագործ ներշնչեալներուն:

Ըսել, այլևս, թէ ի՞նչ է Հոգին, Սուրբ Հոգին: — Սրբութիւնն է, ամենէն աւելի յատկանշականը անոր: Լայն առումով, կըրնանք ընդունիլ թէ կենսաւոր կամ անշունչ ամէն գոյութիւն իր հոգին ունի, զինք ապրեցնող, իր կեանքը յառաջ բերող, տեսականացնող: Բայց բարձրագոյն, մաքուր, Սուրբ Հոգին է այս: Ինքն իր մէջը լի, ինքն իրեն բաւող, նոյնիսկ մասամբ մը ազատ թերեւս մարդկայինին ալ պայմաններէն: Եւ այդ իսկ պատճառաւ, գուցէ, զեղուն, բարութեամբ մը ամենուն բաշխուող, բոլոր մասնաւոր հոգիները իր մէջ առնող, տիեզերական: Մարդոց կեանքը լոյսին հանող, անոնց համակրութիւնները, սէրերը ազնուացնող, երկնայնացնող, սրբացնող գոյացութիւնը:

Այս է Հոգին՝ զիտունները ոգեւորող հանճարը, արուեստագէտները լեցնող խանդը, որուն երբ սեւեռուն, որմէ երբ կայծ մը ունենան մարդիկ, թօթուել պիտի ուզեն իրենց մարմնի կեանքը, ելլելու համար բարձունքները գեղեցիկ, լուսաւոր ապրումներուն, ստեղծումներուն:

Սխալ չ'ըլլար այսպէս յատկանշել փորձուած հոգեղէն իրականութիւնը պատշաճեցնել մեր բառերուն, գտնել աւելի ընթացիկ տարազ մը, կարելի եղածին չափ պարզ, չատերու կողմէ փորձարկելի և դարէ դար ինքզինքը ապացուցած արդէն: Ատիկա ներքեմ չումէ է, հին բառ մը, զոր կը տեսնենք նախնիքումբերուն ինչպէս խորայնի մարգարէներուն համարալիզործածուած: Չեմ ծանրանար բառին ստուգաբանական տարողութեան:

Ներշնչումը այն իրողութիւնն է որուն հոտանքին՝ իբրեւ անդիմադիր «մեծ-հով»ի մը, կը յանձնեն իրենք զիրենք բոլոր մեծ անձնաւորութիւնները պատմութեան: Ու աւսիկա, ամէն այն պահերէն առաջ, ուր անոնք կը մղուին կամ կը կանչուին ոչ-սովորական, գեր-իրական թափանցումի մը՝ ճշմարտութեան լոյսին, գեղեցիկ արարքներու կատարելութեան իրազօրման, գերազանց բարիին ստուգութեան: Եւ արդարեւ, անդիմադիր այդ «մեծ-հով»ին՝ Հոգիին, ներշնչումին զեղումովը միայն կարելի կը

դառնայ զիտունի մը, արուեստագէտի մը համար գտնել ճշմարիտ յարաբերութիւնը երեւոյթներուն, հաստատել անոնց մէջ գաւնոնք ներդաշնակող կապը, կարգաւորութիւնը, հասնիլ տիեզերքին ալլաղանութիւնը, հակամարտ տարրերուն միութիւնը ձեռք մէջ պահող, կարելի ընող ոգեղնութեան, որ գաղափարն է գեղեցկութեան, ունաւ իրագործումը անոր: Ու տակաւին, նոյն Հոգին է, մարդերը իրենց առօրեայ ապրումներուն, հոգեբուն տափակութենէն զուրս հանող, ձերբազատող զօրութիւնը:

Ու մեր փնտաւածը, գտնել ուղիւժը, բոլոր ձեւերուն ու խաղերուն մէջը իրաւ գործերուն, մեծ արարքներուն: — Հոգին է արդարեւ:

Ի՞նչն է մեզ հիացական սեւեռումի մէջ պահողը՝ կերպարանքներուն, ներկայացումներուն զիմաց յղուած մարմար արձաններուն, բնութեան ընդերքներէն հանուած անկոփ զանգուածներով կանգուն հսկայ կերտուածքներուն, որոնց համար կ'ըսենք երբեմն թէ լեզու կ'առնեն, կը խօսին կարծես, նկարներու անիմատ թուող խորհուրդին՝ կէտկիտումներովը, «ցեխտումներովը» ներկի գոյներու՝ պատտառին վրայ, բիծերու պէս ցայտուած ու ցանցընուած: առաջին առիթով մտքին համար իբրեւ անհեթեթ ներկայացող զժողովներուն՝ որոնք երկրաչափական ձեւեր միայն պատկերելու համար են կարծես քաշուած, բայց որոնք բոլորը, գոյնի ու գիծի այդ տարօրինակ խառնուրդին, խառնակութեան մէջէն, բանաւորութեան, կարգի, շունչի, զօրութեան ու շնորհի ա՛յնպիսի թափանցիկ պատմութեանով մը յաճախ չքեղապարզուած կ'ըլլան՝ պարտագրելու չափ իրենք զիրենք մեզի: Ու արժէքի կ'ելլեն, գասուելու համար անով գեղեցիկ զործերու շարքին: Նոյն առին հիացումը գրաւելով մարդոց մէջ բնակող զգայուն, դատող ու խուզարկու ալ Հոգիին: Հասկնալի՜ այլևս՝ որ, այդ Հոգին ինքզինքը փնտռէ կեանքին ու գործերուն մէջը «քոյր-հոգի»ներու, և, իր փարուսը գեղուն ըլլալ խանդով, անկեղծութեամբ ու մաքրութեամբ, հանգէպ զուսպ, կորովի, անխաղախ սիրով՝ բարութեամբ իրենց կենցաղը վարող հոգիներուն: Կարօտովը իր չզոհացուած երազներուն՝ ա՛յնքան անգամ տրամած ու թեատուած, խորթ վերաբերմունքէն մարդերու, ու չարամէտ սլաքումներ-

րէն մարմինէն պատճառուած դրդիւններու:

Հոգին է ուրեմն որ կը ստեղծագործէ, կ'իրագործէ ինչ որ պատմութեան մէջ մարդուն մեծութիւնը կ'իրաւիսաւորէ, և ինչ որ անոր ճշմարիտ արժէքները կազմող հրաշալիքները կը յայտնաբերէ: Ու դարեւրով, մարդկութեան խորունկ համոզումներէն կը մնայ հաւատքը Աստուծոյ ներկայութեան՝ մարդերու կեանքին ու պատմութեան մէջ, Անոր միջամտութեան, Անոր Շունչին ներգործութեան՝ իրրեւ արիացնող միսիթարութիւն, իրրեւ հերոսացնող, սըւրբացնող քաջութիւն ու խանդավառութիւն:

Հասկնալի է հիմա թէ ինչո՞ւ, Յիսուսի աշակերտները, իրենց իսկ վարդապետէն պատուէր էին ստացեր սպասելու գերագոյն այն պահին, ուր իրենց զգալ պիտի տրուէր ներկայութիւնը զիրենք ապագայ իրենց ասպարէզին մէջ կենսալիր ու ճառագայթուն պահող ներքին այն զօրութեան, որ ներշնչումն է՝ Շնորհ՝ Ս. Հոգին: Ան է որ լեցնէ պիտի զիրենք ոգեղէն իր շունչովը, ամբողջութեամբ առնէ զիրենք ներուժ իր խանդին սլացքին մէջ, ողողէ՝ աննահանջ իր սիրոյն կորովովը, տանելու համար զիրենք իրենց առաքելութեան փառաւոր պսակումին, լեցուն թէ և անխուսափելի հալածանքներու, հաւանական խոշտանգումներու սպառնալիքով, բայց լարուած՝ գէպի իրենց գործունէութեան երջանիկ, «յուսաստիւոս» վախճանը: Ահա թէ ինչո՞ւ, ուրեմն, հակառակ երեք տարիներու հոգեկան հաղորդակցութեան, ուր սիրուած ու ընտրուած այդ խումբը աշակերտներուն, ապրեր էին նայուածքին ներքեւ շքեղ իրենց վարդապետին, լսեր՝ սորովեր՝ անկէ, ինչ որ իրական անուշութիւնը, վախճանական երազը, գեղեցկութիւնը կրնայ կազմել կեանքին: (*)

(*) Ինքզինք ազատագրելը՝ անցեալի հախճախութենէն, մտածումը կաշկանդող հոգիի կեղտերէն, խանդավառութենէ զուրկ ապրումներէն, թանձր, երկրեք հաշիւներէն մարդկային տխրածունակութիւններու: Ընդհակառակն, լեցուիլը զուսպ, չէն միւս այն հոգիով, ուր ամենէն աւելի մարդ պիտի նանջնար ինքզինք, երթալու համար իրեն առանձնաշնորհալ ճակատագրին, աւելի առոյգ, գիտակից, գերժ կեանքին մէջէն «խոտի նման ապրիլ» ու անցնելու խեղճ, նուաստացնող հոգեբանութենէն: «Ընկերային կենդանի մը» իրրեւ, ինքզինքը ամենունը ընելու, ամենուն հետ ըլլալու յիմար փառաբիրութեան թաքուն սարսափէն, որ սարսափն է մարմինն առթած հեշտանքներէն ինքզինքը խցելով բարձրանալուն, «մինակ մնալուն» «մեկուն»:

որոնք տեսեր էին, Աստուծոյ միայն վայել այն բոլոր հրաշքները զորս կատարած էր Յիսուս, և, իրենց բոլոր յուսախարութիւններէն յետոյ, անոնց գերագոյնին ալ — մահը հեղնած ըլլալու, անոր օրէնքները խորտակած ըլլալու իրողութեան — հանգիստես եղեր, և սակայն, այս բոլորին հակառակ, այս ամէնը ապրած այդ աշակերտները, տակաւին հասուն չէին նկատուեր իրենց առաքելութեան պաշտօնին: Մինչդեռ Ս. Հոգին անոնց մէջ իրրեւ կրակ՝ ջերմութիւն, ուժ, աշխոյժ նստելէն յետոյ, պարզուկ ու ձկնորսայդ գեղջուկները կը փոխակերպուին ներշնչեալներու, որոնք բիրտ ու հեթանոս աշխարհի քաղաքակրթութեան ամբարիշտ օստանները մինչ և չեն վարանիր երթալ, իրենց վարդապետը քարոզելու, պատրաստելու և տեականացնելու համար զիժը յաւէրժական աշակերտութեան: Ու, Ս. Հոգին զգեցած, գեղջուկ այդ ձկնորսները, նման աշխարհի մեծագոյն ու տիրական գէմքերուն, կը կերտեն իրենց ապագան, դառնալով ամենէն զօրեղ անհատականութիւնները մարդկային պատմութեան, շեշտ իրենց նկարագրով, հզօր իրենց հաւատաւորութեամբ: Ի՞նչ է անունը այն բանին որ այդպէս տիրաբար քաշել կուտայ անոնց, հազարներով բազմութիւններու առջեւէն, ու կենա՛լ՝ բիրաւորներու երեւումն հոգիներուն զիմաց, մագնիսելով անոնց նայուածքը, առինքնելով անոնց զգացումներուն ամենէն խորունկ հիացումը:

Նո՞յն Հոգին՝ նոյն արժէքով ու դերով, մարդկութեան մեծագործ որդիներու կեանքին ալ կազմաւորման, զարգացումին մէջ: Հոգին՝ որ թոյլ չի տար տկարութեան, յուսալքումին, տեղ գտնելու անոնց զգացումին մօտը, խորը, անոնց ստեղծումի պահերուն մանաւանդ: Որ ծիծաղիլ կուտայ «վար քաջող» այդ ժխտական ուժերուն միամտութեան վրայ, անոնց ճիզին՝ մարդոց որդիներուն մէջէն պակսեցնելու՝ արմատախիլ ընելու, թափը՝ զանոնք ոգեւորող, կեանքին լարող խանդին, այսինքն մշտանորոգ ներշնչումին՝ մարդկութեան երջանիկ այդ որդիները կեանքին նուազումներուն ու բեկումներուն զիմաց միշտ երիտասարդ, առոյգ և յուսալից պահող:

Ու երեւոյթը նոյնքան հարազատ է ու մատչելի, իւրաքանչիւր անհատի համար,

ապրուսներուն իսկ մէջը իր առօրեայ կեանքին: Սխալ պիտի ըլլար մտածել թէ մասնաւորներու, առանձնաշնորհեալներու միայն տրուած է կապել իրենց մէջքին կրակ զօտին Հոգիի այդ պրկուածքին, խանդին՝ կեանքին հանդէպ ու կեանքին մէջ: Իսկ անոր ներգործութեան, անոր ներկայութեան զգացումը վերածել կեանքին մէջ հազուադէպօրէն յայտնուող, բացառիկ հոգիներէն միայն տեսնելի՝ զգալի երևոյթներու, սխալէ աւելի, արդիւնք է հոգեկան ծուլութեան, անգիտակցութեան, Հոգիին շուրջ կեղտ ու կեղև կապած հեղգութեան, անդամալուծող թմբիրի:

Չմոռնալ որ Սէր է միւս անունը Հոգիին. ու սիրոյ մէջ ձանձրոյթը՝ մահը այդ Հոգիին: Նոյնը չէ՞ անունը հաւատքին ալ շարժիչ, ներգործող զօրութեան, խաւար բիրտուն մէջ լոյսի նոր բուխք մը ստեղծելու կարող: Ու կեանքին մէջը մարդերուն, մեր փնտռածը՝ այս անգամ, չպակսող նոյն խանդն է՝ ամէն ինչ ազնուագոյն սիրոյ միջնորդութիւն մը մէջէն ըմբռնելու, դիտելու, դատելու. ուր կը քաղցրանան կարծես կոտորանքները մարմինին, ուր կը մաքրուի, կը սպիտականայ կարծես ճառագայթը մեր մտածումին, և ուր հոգիին անգործութիւնն է միայն որ բարոյալքող տառապանք կը դառնայ, առնելով կերպարանքը Ձանձրոյթին: Չափազանցութիւն՝ երբ սէրը նկատած են մարդիկ իրրեւ առաջին գաղտնիքը տիեզերքին՝ աշխարհի իմաստուններէն որոնուած: Բայց գիտենք թէ ո՞վ է աղբիւրը սիրոյ, և թէ ի՞նչպէս տիեզերքն ալ ինքնին, արդիւնք է անոր բնութենէն բխող ներքին մղումին, անպայման ստեղծելու խորունկ բերումին: Ու տակաւին, սէրը՝ Հոգիէն ներս, այն վիճակն է, որուն շնորհիւ կը լայննայ սիրտը մարդուն, այնչափ որ հաւասար գիւրուութեամբ ու բնականութեամբ կարենայ մօտենալ ան, մէկ կողմէ մարդկային ընկերութեան ամենէն ապաշնորհալ մէկ խլեակին՝ բորտի մը սրտին, և միւս կողմէ հպիլ Աստուծոյ իսկ ոտքերուն: Եւ Յիսուս կենդանի քերթուածն է այս գաղափարին. նախատիպարը, առաջնորդը բոլոր սիրողներուն: Սիրոյ այս հոգեվիճակին մէջ չկայ ոչ մէկ կաշկանդում անձին կամեցողութեան, ազատութեան: Ամէն արարք կը

կատարուի զարկին ներքեւ ինքնեկ այն թելադրութեան, որ յատկանիշն է յօժարակամ ընդառաջումին՝ դէպի աղբիւրը լոյսին: Այս՝ հաւաստումն է, միևնոյն ատեն, ճշմարիտ բարոյականութեան իրական ըմբռնումին, իբրեւ բարձրացումը մարդուն, կեանքի մը մէջ որ վեր է օրէնքներու ցամաք, ժխտական պարտադրանքէն, որ մոռցնել կուտայ գոյութիւնն իսկ ամենօրեայ կայուն, տափակ իրականութեան, մարդերը դէպի հոգին սեւեռուած խանդի մը, աշխուժութեան մը մէջ պահելով շարունակ:

Այս հոգիին, և այս հասկացողութեամբ օրինապահութեան մը համար էր ամբողջ պայքարը Յիսուսի, ընդդէմ հրեայութեան նողներու: Յաւիտենական պայքար՝ սխալ ըմբռնուած օրինականութեան՝ օրէնքի տառին խտապահանջ ճշտութեամբ գործադրութեան հետամուտ, և ոգեկանութեան՝ բանաւորութիւնը օրէնքի պայմանադրական սեղմումներուն ենթարկումէն ձերբազատող:

Ու եթէ Յիսուս աններելի յանցանք մը իբրեւ յայտարարեց հայհոյանքը Ս. Հոգիին դէմ (ծանծաղամտութեան յայտարար դատում մը պիտի ըլլար խօսքը առնել իբրեւ լեզուական մեղանշումի մը համար միայն սահմանուած պատիժ, քանի որ անիկա աւելի խորունկ իրողութեան մը, հոգեկան կեցուածքի մը, վիճակի մը, իմացական հետաքրքրութեան մը նուաստացումին դատապարտութիւնն է) ատոր պատճառը Հոգիի ներգործող, գերազանց զօրութեան նկատմամբ մարդոց մէջ մարմին ու դիմագիծ առած տիեզերական, անխուռափելի զգացումն է: Անոր արժէքին ու կատարած գերին համար հիացական վերաբերմունք մը ունենալ, նուազագոյն պարկեշտութեան պարտք մըն է մարդուն կողմէ կատարուելիք:

Եթէ մարդեր կան որոնք անկարող են իրենք գիրենք յանձնելու անոր շունչին, մտնելու անոր ներշնչումին, անոր սիրոյ ազնուագոյն խանդավառութիւններուն մէջ, առնուազն Հոգիին արդար պահանջքն է որ անոնք իրենք գիրենք պահեն գոնէ այն աստիճանին վրայ, ուրկէ անդին նուաստութիւնն է, ստորնացումն է Հոգիին: Գոնէ այդ կերպով չտրամեցնելու համար Աստուծոյ Սուրբ Հոգին: Վասնզի ոչ միայն պէտք է հայհոյել, այլ իւրաքանչիւր մարդ

իր աստիճանին վրայ, թէ իսկ խոնարհ ըլլայ անիկա, նոյն հոգիին սեւեռուն ու հիացական վերաբերմունքով երբ ապրի մարդու իր կեանքը, ինքնին բարձրացած կ'ըլլայ, և այս կերպով, մտած՝ ուղին իր ճակատագրին: Իւրաքանչիւր մարդու պարտականութիւնն է ուրեմն, ո՛չ միայն չհակառակիլ, այլ ընդհակառակն բացուիլ, տեղ տալ իր մէջ այդ Հոգիին, քանի որ ապահով ճամբան է ան, անխարդախ միջնորդը՝ զինք իր նախասահմանութեան տանող:

Հակառակ սակայն Ս. Հոգիին գէժ հայհոյող վրիպածներու մեծամասնութեան, ան պիտի ունենայ շարունակ, ընտրեալներու իր խումբը: Եւ ինք՝ առկայծ կանթեղ մը իբրեւ, կ'ստուած՝ ընտրեալներու հոգիներուն վերեւ, շողակն՝ ինչպէս սպիտակութիւնը անոնց նայուածքին:

Ու անոնցն է իրական երջանկութիւնը, երբ քով քովի, և իրարմով մամուլ, պիտի քայլեն ճամբաներէն այս աշխարհի անակնկալներուն, միշտ հեռու ու միշտ վեր անոնց սաղրանքներէն, սայթաքումներէն: Երջանիկ՝ վասնզի, թէ իսկնիւթը, միջոցը, ժամանակը հարկադրէ զիրենք աշխարհի հեռաւոր անկիւնները տարտղնուած ըլլալ, անոնք դարձեալ մամուլ պիտի զգան իրենք զիրենք իրենց մենութեանը, Հոգիին հետ իրենց խորունկ մտերմութեամբը ապրուած պահերուն մէջ, միշտ նոյն թրվողութեամբ, լրջութեամբ, խորհուրդով, վերացումով, համակրութեամբ, տարօրինակութեամբ, սիրով — իրենց հոգիին մէջ ունենալով բոլոր գունաւոր տարրերը կեանքին:

Ու այդ հոգին, մէկ ու նոյն Հոգին է՝ Աստուծոյ բխած, իր ընտրեալներուն մէջ ձև առած՝ կարելի բոլոր խաղերովը կեանքին, իբրեւ ներշնչում, ստեղծագործութիւն, զօրութիւն, քաղցրութիւն, գեղեցկութիւն, ուսէր: Ու երբ նոյն Հոգին գտնենք կեանքին, ձևերուն, խաղերուն, երազներուն մէջ այս աշխարհի որդիներէն ունէ մէկուն, կրնանք ըսել թէ անիկա «չէ տրտմեցուցած Հոգին», ու պարտինք մանաւանդ հրճուիլ ի տես անոր, կրկնելով բանաստեղծին հետ.

Մեկուն հոգին տեսայ ես,

Ու սիրեցի ձեւերէն

Ու փայլեցն ուր կ'ըլլեն

Կարծես միտք վեր աշխարհես...:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՅԵՂԱՅ

Ե Ր Ե Ք Ք Ա Ր Ե Ր

(ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՌԱՆԴՈՒԹԻՒՆ)

Հին, շատ հին աւանդութիւն մը կը պատմէ, թէ մեր թուականին առաջին տարին, (երբ աշխարհը ցաւի ու արցունքի ծով էր մամուլ), Արարատի ոտքերուն իշխան մը կ'ապրէր Արտաւան անունով:

Անալ կը պատկանէր խումբին այն մարդոց՝ որոնք այս աշխարհը կը ճանչնային ու կը դատէին տարբեր: Նման մոգ արքաներուն, որոնց աւանդութիւնը այդ իմաստութիւնն է շնորհած այնքան խորհրդանշական և զեղեցիկ եղանակով, Արարատի ոտքին, Արտաւան իշխանը կը սպասէր աւելի արդարութեան, աւելի խաղաղութեան և փաղարութեան:

Այդ օրերուն, կը պատմեն թէ, մարդը աւելի դժբախտ էր: Հակառակ անոր որ Արտաւանին այգիները բլուրէ բլուր կը կանաչնային, և արտերը խարտեալ ծով էին բերքի ու բարիքի, անոր հոգին կարօտն ունէր բաներու՝ որոնց մասին լսեր, որոնց մասին խանդավառուեր, որոնց մասին մտածեր էր իր ակօսներուն վրայ, իր հնձաններուն առջև, երբ իր հացը կը բաժնէր քրտինքի մէջ քաղցրացած պարզ մարդերու հետ: Բայց կը տառապէր աւելին չկարենալ ընծայելուն:

Այդ աւելին կուգար, պիտի գար, եկած էր, հեռուն՝ աւանի մը ներսը, Արարատէն շատ հարաւ, ինչպէս կը կարծէին զգալ մարդիկ նոր երևցող աստղին ճառագայթներուն ոստայնէն: Արտաւան դեռ շաքաթ մը առաջ տեսած էր նոր աստղը, յստակ ու արդար, խորհրդէր խոշոր խուճապին, խռովքներուն, բարիքին որքան չարիքին, բոլորը պայմանաւոր մեծ մարգարէի մը ծնունդով կամ թագաւորի մը մահով:

Մանուկը որ կը ծնէր հեռաւոր երկնքի մը տակ, ինչպէս կ'ըսէր աստղը, պիտի քակէր, իր խանձարուրին հետ միասին, հանդոյցը մարդկային տառապանքին, պիտի չորցնէր արցունքին առունները մարդոց երեսներէն, պիտի տնկէր՝ սրտերուն մէջ, դժնիկի տեղ խաղաղութիւնը երկինքներու: Այդ մանուկը ողջունելու համար Արտաւան

ծախեց իր բոլոր հողերը, և գնեց երեք ծանրագին քարեր։ Երբեք չէր երթալ զբոսնել Աղատուծեան և Խաղաղութեան նորածին իշխանը, և անոր նուիրարիւրել թանկագին քարերու հետ նաև իր անուշիկ հողին՝ Արարատի ոտքերուն բուսած այգ ոսկեծաղիկը։

Եւ օր մը, երբ Արարատի արեւին մէջ դեղձենին իր ծաղիկները կը բանար, Արատեան ախոռէն քաշեց ճերմակ ձին, եւ Աղատուծեան ու Խաղաղութեան իշխանը փնտռելու ելաւ։

Արարչաւ և ուժեղ էր երկմարը, ու ինք որոշեց գիշերներն ալ ճամբորդել։ Խաղաղ ու գեղեցիկ էին հարաւի գիւղերները, աստղերն ու մարդերը շատ մօտ էին հոն իրարու։ Արատեան կ'երթար, չուրջի ամայութեան մէջ լսելի էր միայն զարկը իր սրտին, և տրոփիւնը երկմարի սմբակներուն։

Յորեկներ յաջորդեցին գիշերներու, լեռներ՝ լեռներու, և աւաններ՝ աւաններու, աստղերը աւելի մօտ իջան մարդերուն, և տակաւ նուազեցան ծաղիկները դեղձենիին։ Աստղը ցորեկներն ալ կապուտակ լոյսի մը պէս կը քայլէր անոր առջևէն գէպի հարաւ։ Արատեան շարունակեց իր ճամբան, բայց իր մտածումները աւելի արագ էին իր ձիէն։

Գիւղերէն ու արտերէն, որոնց մէջէն կ'անցնէր, մարդերը պահ մը կը կենային նայելու այս անսովոր ուղեորին, ու խոչոր աստղին՝ որ կ'ակօսէր կապուտը, օր ցորեկով։ Բայց իր ուր կը փորձէին մտածել բաներ՝ որոնք տարբեր ըլլալին իրենց առօրեայ մտածումներէն։ Ուղեւորը կը հեռանար, և իրենք կը մնային իրենց արտերուն ու տաղտուկին հետ։

Արարատէն չա՛տ, շատ հեռու, իր ոտքերուն՝ անապատն էր որ կը բացուէր։ Երեւէն խանձուած տունիկի նման բաներ, և թռնիլի խեղդող ու տաք օդ։ Կարծես հեռուն հազարաւոր հրգեհուած անտառներու գոլն էր որ կը դպէր իր ռունդերուն։

Արահետի մը դարձուածքին կանգ առաւ անոր երկմարը, փոնչաց ու ետ ետ քաշուեցաւ։ Ծամբուն քով երկարեր էր մարդ մը, գլխուն ներքեւ՝ քար, շրթունքին՝ արւուն, և թարթիչներուն՝ փոշի։ Ծանձերը արեւին մէջ կը քայլէին արեան դիծերուն

վրայէն։ Ոչ մէկ շշուկ, ցաւ, լքումը, յուսահատութիւնը ա՛յդ քան կրնային մարմին գառնալ։ Գորովեցաւ Արատեան իշխանը, իջաւ ձիէն, վերցուց ծանրացած զլուխը քարէն, երկարեց շրթներուն գլխիկի պարունակը։ Պսակողը բացաւ թարթիչները, որոնք մութէն բուսնող պաղատանքներ էին։ Ստաւ գայն ձիու քամակին ու առաջնորդեց մօտիկ իջեանը։

Մեկնելու պահուն պանդոկապետին տուաւ երեք քարերէն մէկը, ու շարունակեց իր ճամբան։ Անխիա տխրութեամբ շօշափեց մէջքի գօտին, երկու քարերով միայն պլտի դիմաւորէր խաղաղութեան իշխանը։ Երբեք չէր հաւանքուած սակայն իր մօքին մէջ՝ երբ իր աչքերուն դէմ նորէն շինուեցաւ նայուածքը մահէն ետ կանչուած վիրաւորին։

* * *

Էրկ ըլլուներ՝ արօտէ ինչպէս ծառէ, անոնց փէշին՝ ուսուսի հիւղակներ, ցիխով ծեփուած տուններ, քարուտ ճամբաներ, և բոպիկ ու դեղնած երեխաներ։ Բեթդեհէմէն էր։ Միջօրէի հալած արեւը տօգոյն ոսկիով կը ծեփէր տանիքներն ու ճամբաները։ Մանուկները կեցուցին իրենց խաղը, եւ զարմանքով նայեցան Արատեանին։ Ծերունի մը, փայտին կոթնած, երկար ու ծանր դիտեց ձիււորը։ Արատեան մօտեցաւ իջեւանի տաշին տնակին, ներսը կին մը կաթ կուտար իր երեխային։

— Խաղաղութիւն, մըմնջեց Արատեանը։

— Խաղաղութիւն, յարեց կինը զարմանքէն անշարժ։

— Հեռուներէն վերջերս օտարականներ եկա՞ն հոս։

— Եկան։ պատասխանեց կինը, ու յիշեց, Արատեանի կերպարանքին մէջ, օրեր առաջ Նաղարէթցի Մարիամին մանուկը որոնող անձանքները, «բայց թէ ո՛ւր մնացին, չեմ գիտեր, կ'ըսուի թէ իր ծնողները պղտիկը Եգիպտոս փախցուցեր են, որովհետեւ մեր թագաւորը սպանել կ'ուզէր զայն»։

Խորունկ յուսահատութիւնը զգալի չըլլաւ մը նման իջաւ Արատեանի գէմքին, այնքան որ մանկամարդ կինը զզջաց իր ըրած յայտնութենէն։

Յանկարձ փողոցէն աղմուկներ լսուեցան. ներս ինկաւ կին մը, պատռած զգեստներով, այլալուծ՝ ու բացականչեց. — Հերովդէտի զինուորները կը ջարդեն մեր երեխաները:

Երիտասարդ տանտիրուհիին գոյնը նետեց, աչքերը լայնցան ու սառած մնացին Արտաւանի դէմքին. կրճքին սեղմած իր մանուկը օտարականին երկարեց պաղատագլին. — «ազատէ՛ զաւակս, մէկ հատիկ զաւակս, Աստուծոյ սիրոյն»:

Արտաւան անխօս յառաջացաւ դէպի դուռը, հոն կանգնած էր զօրամասի պետը, անկէ քիչ անդին՝ արիւնոտած սուրերով զինուորներ: Արտաւան ակամայ ձեռքը ծոցը տարաւ, հանեց երկրորդ քարը ու տուաւ գլխուրդին:

— Ա՛ն՝ ու հեռացիր այս տունէն:

* * *

Անցան տարիներ, շատ երկիրներ թափառեցաւ Արտաւանը, բազմաթիւ լեզուներ լսեց, սակայն չգտաւ իր փնտռած իշխանը: Մարդկային թշուառութիւնը ծով էր ամէն տեղ: Եւ սակայն անիկա իր աչքի լոյսին պէս կը պահէր ծոցին, երրորդ քարը, Ազատութեան իշխանին ընծայելու համար:

Անցեր էին արդէն երեսուններեք տարիներ, իր տունէն ելլելէն ի վեր. անոր մազերը ճերմկած էին, մէջքը կորացած, և դէմքը կնճիւղներով շառցած, բայց ողջ էր իր յոյսը:

Օր մըն ալ լսեց որ, Հրէաստանի մէջ, մարդ մը, կոյրերուն՝ լոյս, անթիւներուն՝ հաց, մեռածներուն՝ կեանք, և հոգիներուն խաղաղութիւն կուտար:

Վերջապէս գտայ քեզ. մտածեց ան:

Օրերու և գիշերներու շնչակտուր ճամբորդութիւն մը բերաւ զինքը Նրուստղէմ: Բաղաքի մուտքին հանդիպեցաւ հսկայ թափօրի մը որ դէպի Գողգոթա կ'առաջնորդէր, խաչը ուսին, ինքզինքը Աստուծոյ Որդի կոչող մարդը:

— Դարձեա՛լ ուշացայ. կոչեց Արտաւանը, և դառն արտասուեց: Թափօրը կը յառաջանար: Նորէն գարուն էր և դեղձնին շատ ծաղիկներ ունէր: Դարնան այդ առաւօտին մէջէն կը յառաջանար թաղամանական թափօրը: Ապրիլի արեւը ժպիտով

կը լեցնէր շուրջի պարտէզները: Փողոցին անկիւնը խուճր մը զինուորներ դէպի բանտ կը քաշկռտէին երիտասարդ ու գեղանի աղջիկ մը:

— Դժա՛ւ և ազատէ զիս. ըսաւ աղջիկը, արտասուող Արտաւանին: Հայրս հոս առեւտուրի եկաւ, ինքը հիւանդացաւ ու մեռաւ, այժմ իր պարտքերու փոխարէն զիս վաճառելու կը տանին:

Այդ աղաչանքին մէջ Արտաւան ճանչցաւ Արարատեան դաշտին ձայնը: Յոգնած անոր սիրտը, անկարող էր կարօտի այդ յուզումը տանիլ: Հանեց ծոցէն երրորդ քարը, ու երկարեց զինուորներու պետին: Աղջիկը ժպտեցաւ անոր, իր լացին մէջէն. չրթները բառ չգտան իրենց երախտագիտութիւնը յայտնելու:

Հեռուէն, Գողգոթայէն կը բարձրանար աղմուկը վարսուող խաչերուն: Խաղաղ կապոյտին վրայ ինկաւ սեւ պատմուճանը մութին, աստղերը կ'արկնէին, երկիրը կը դողար, տունները կը կործանէին: Շարժ էր խոշոր: Միւրձակայ տանիքէն քար մը ինկաւ Արտաւանին գլխուն ու ան գետին փռուեցաւ. աղջիկը վազեց օգնելու: Խաղաղ ու պայծառ էր ձերուներին դէմքը, չրթները կը մրմնջէին հազիւ լսելի ձայնով. — «Տէ՛ր, ներէ՛ ինձիս երեսուններեք տարիներ շարունակ քեզ որոնեցի, բայց չգտայ, քեզի տալու համար ինչ որ ունէի, ինչ որ կրնայի տալ»:

Թեթեւ հովը շարժեց անոր արծաթ մազերը, ու կարծես հովի թեւերով անոյշ ձայն մը եկաւ, որ կ'ըսէր. «Հանգի՛ստ, ազնիւ հոգի. ինչ որ կարօտեալներուն ըրիր, ինձի ըրած եղար»:

Հեռաւոր լեռներուն վրայ կապոյտ լոյսեր կային, օրը կը յառաջանար հսկայ մտածումի մը նման, արիւնոտ մըղձաւանջով:

Ապրիլի առաւօտին մէջ գեղձներին նորէն ծաղիկներ կը բանար:

Ե. Վ. Տ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ս Տ Ր Ջ Ա Ն Ք

Ո՛չ ես նայիլ, ո՛չ առաջ
 Անիմացուած նամբայէն,
 Ու ապրուած հէ՛ք բոպէն
 Թաղել հոգւոյդ մօխիրին...
 Ա՛լ չսպասել, ա՛լ չերթալ
 Ո՛չ յոյսերու, ո՛չ տենչերու հմայփին,
 Ա՛լ չընիւսել խաբկանփիղ անունն աղու բառերով:
 Ա՛լ մերկանա՛լ, մերկանա՛լ
 Պարաւանդող կապերէն
 Պսակներէն փառփերուդ...

Հիմա լոյս է, արեւծագ,
 Ի՛նչպէս պայծառ ամէն ինչ,
 Որքան ըլլայ քեզմէ հեռու,
 Քեզմէ գաղտնի, մերժուած,
 Ինչ որ երբեմն ուզեցիր,
 Ափսոսացիր չունենալուդ զայն քու մօտ:

Հիմա լոյս է քու հոգիիդ տանարին,
 Երբ ուխտաւոր մ'իսկ չունիս,
 Երբ չուզեցիր ունենալ,
 Ձգեցնելու, փրբերուած
 Քու հոգիիդ վասնումով
 Կարաւանները բոլոր:

Այսպէս լաւ է ամէն ինչ.
 Քու աղօթքդ իսկ ընդունող
 Աստուածն ալ մէջդ է եկած:

Պ. ՀԱՅԿՍՋՆ

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐ

ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ ԵՏՔԸ

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՀԱԿԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ԱՄԲՈՂՁԱՎԱՐ
ՉՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆՅ

Նախապէս սա էջերուն վրայ ծանօթացանք յետ-պատերազմեան յեղափոխական ամբողջավար Պետութեանց գաղափարաբանութեան, պետական իմաստասիրութեան, բարոյականին, տնտեսական ու ընկերային անոնց աշխարհայեացքին, և կրօնքի նկատմամբ ընդհանրապէս, և քրիստոնէութեան նկատմամբ, ի մասնաւորի, անոնց դիրքին: Տեսանք թէ ինչպէս, ներկայի բոլոր յեղափոխական շարժումները, ուղղակի կամ անուղղակի կ'ազդէին Եկեղեցւոյ կեանքին, իրրեւ կազմակերպութեան մը, որը իր կարգին ունի ի'ր գաղափարաբանութիւնը, օրէնքը, ընկերային ու տընտեսական հարցերու մասնայատուկ ի'ր տեսակէտները:

Ամբողջավար յեղափոխական շարժումներու իշխանութեան գլուխ զալէն ասդին, Եկեղեցին ինքզինք կը զգար անզուսպ մը գիմաց որ կը բաժնէր իր գաղափարաբանութիւնը և ուղղութիւնը յեղափոխական ամբողջավար Պետութեանց գաղափարաբանութեան:

Եկեղեցին առաջին օրէն իսկ լսեց ահաւոր այդ հարցերու մասին, և իր պատասխանը պատրաստեց դառն փորձութեանց ու ծանր տազնապներու ընդմէջէն:

Արդարեւ ունի՞ Եկեղեցին տալիք պատասխան բոլոր այն հարցերուն, որոնք յանուն Ընկերվարութեան նոր կարգի մը կառուցման հաշւոյն կուգան իրեն, հիմերէն սարսելով իր տեսակէտներն ու աշխարհահայեացքը: Եկեղեցին ունի՞ միջոցներ, բաւարար ու ազդու, դիմադրելու համար իր գոյութեան և կեանքին սպառնացող ամբողջավար յեղափոխական Պետութեանց ուժին ու ազդեցութեան, և ի՞նչ են այդ միջոցները:

Այս կէտերը ճշգիւ պիտի ըլլայ նպա-

տակը յաջորդ էջերուն, ուր պիտի ջանանք մօտէն ծանօթանալ բոլոր այն միջոցներուն որոնցմով Եկեղեցին կարողացաւ ծառանալ իր դէմ սպառնացող պէտական վճարին, անոր իմաստասիրութեան, կեանքի բացատրման անոր արդի կերպին, պատմութեան և ընկերութեան անոր արդի հասկացման:

ԺԹ. դարու կէսերուն ապրող գերման աստուածաբան մը Richard Rothe կը հաւատար թէ յաջորդ դարուն աշխարհ հաստեութեան և քրիստոնէացման այնպիսի բաւարար վիճակի մը պիտի հասնի որ Եկեղեցին պիտի դադրի այլևս գոյութիւն ունենալէ, անոր համար որ Պետութիւնը կատարելապէս քրիստոնեայ Պետութիւն մը պիտի ըլլայ:

Աւելի քան երեք աշխարհ հեռու է այսօր, արդարացնել այնպիսի լաւատեսութիւն մը: Եկեղեցի և Պետութիւն, այսօր կ'երեւին իրարու հակադիր բևեռներու վրայ եւ յաւիտենական ընդդիմամարտութեան մէջ: Պետականութեան գաղափարին ջատագոյնները ու տեսարանները այս դարը կը կոչեն գերազանցապէս Պետութեան դար, մինչ արդի քրիստոնէական մտածողութիւնը զայն կը կոչէ Եկեղեցւոյ դար: Այս իրարու ներհակ երկու ձգտումներուն մէջն է մեծագոյն և վտանգաւոր լարումը մեր ժամանակին. վասնզի անոր մէջն է յաւիտենականութեան և ժամանակին հանդիպման կէտը: Երկու բոլորովին տարբեր աշխարհներ, — որոնց զօրաւոր արտայայտութիւններն են Եկեղեցին ու Պետութիւնը, հոգեւոր իշխանութիւնն ու աշխարհիկ իշխանութիւնը — պայքարի մէջ են այսօր, և չենք գիտեր թէ ո՞վ յաղթական դուրս պիտի գայ այս ահաւոր գաղափարական հակամարտութենէն:

Հարցը միեւնոյն սուր հանգամանքը չունի հաւասարապէս բոլոր երկիրներուն համար: Երկիրներ կան, որոնք գահացած են հարցին ժամանակաւոր եւ գործնական մէկ լուծումովը. կան երկիրներ՝ միւս կողմէ ուր այդ լարումը ելիքարականացուցած էր միջավայրը դեռ երէկ, ուր ահաւոր անիրաւութիւններ գործուեցան Եկեղեցիի նկատմամբ: Հին քաղաքական և ընկերային ըմբռնումներու վրայ կառուցուած աշխարհ մը, արիւնի ու արցունքի մէջ խեղդուեցաւ, ստեղծուելու համար նոր

կարգը: Ահաւոր դատաստան մը անցաւ կործան եկեղեցւոյ և ընկերութեան վրայէն. այդ դատաստանը միննոյն ատեն Մանէ քիլիդին էր, գրուած արդի քաղաքակրթութեան պատերուն վրայ, բոլոր երկիրներու մէջ, բոլորին համար: Եկեղեցիներու քանդումը Ռուսիայէն մինչև Սպանիա և Մեքսիկա, կրօնքի նկատմամբ տածուած ահաւոր և սինիք անտարբերութիւնն ու յաճախ թշնամութիւնը՝ փրանսայէն մինչև Ամերիկա, յանկարծական եւ համարձակ աճումը արդի հեթանոսութեան, ալլուր, ժամանակակից մշակոյթի բոլոր կալուածներէն ներս, այս ամէնը առհասարակ կ'ապացուցանեն թէ եկեղեցւոյ դէմ եղածը յեղափոխական երևոյթ մը չէ լոկ, այլ արդի ժամանակը յատկանշող, բովանդակ քրիստոնէութեան սպառնացող ախտաւարակ հոգեբանութեան յայտնութեանական մէկ նշանը:

Արդի քաղաքակրթութեան և համաշխարհային յեղափոխութեան հակա-քրիստոնէական ծրագիրը, տարտամ գաղափարաբանութիւն մը չէ լոկ, այլ գործադրութեան դրուած թանձրացեալ յատկագրի մը որ քրիստոնէական ընդհանրականութիւնը (oecumenisme) պարտութեան կ'ուզէ մատնել տարածուն, փոխանցիկ, դասակարգային պայքարի և ատելութեան ընդհանրականութեամբ, վերանցական երկիրքի մը պատգամին տեղ դնելով նիւթապաշտաւետարանի մը պատգամը: Քրիստոնէութիւնը այժմ իր առջև չունի պարզ քրիստոնէական անհատապաշտութիւն մը, զօրաւոր ազգայնականութիւն մը, աստուածաբանական սկոլաստիզմ մը, այլ մրցակից, թշնամի, աշխարհիկ ընդհանրականութիւն մը:

Իրաց այս վիճակին մէջ, ու ներկայ ընկերային այս տուեալներու լոյսին տակ, կրնա՞յ բան մը ընել եկեղեցին, և ի՞նչ կրնայ ընել:

Ի յառաջագունէ, եկեղեցին կրնայ դիմադրել, իր նկարագրին եւ կոչումին բերումով, ռեւէ ազատական-սահմանադրական և յեղափոխական-ընկերվարական Պետութեան մը գաղափարաբանութենէն հետեող վտանգին, երբ գիտակից և հաւասարիմ կը մնայ իր ծագման, իր պատգամին և աստուածային իր նպատակներուն: Երբ եկեղեցին ինքզինք կը պատշաճեցնէ աշ-

խարհիկ իշխանական ձգտումներու, և կը հետապնդէ պետական քաղաքական նպատակներ, կը կորսնցնէ իր յատկանշական նկարագրը. եկեղեցին պէ՛տք է սնուցանել իր մէջ պիտակաւորեալ եւ աշխարհիկ իշխանութեան ձգտումներ. եկեղեցին պէտք է իշխէ երբեք ռեւէ ձև Պետութեան մը պէս, պետականութեան ձգտումը եկեղեցւոյ համար եղած է անցեալի մէջ ու այժմ մեծագոյն ու հրապուրիչ փորձութիւնը. կեանք թէ Քրիստոս. «Տուք զկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն Աստուծոյ», այս է քրիստոնէական պետականութեան ըմբռնումը. հոն ուր եկեղեցին չեղելով այս ուղիղ սկզբունքէն, որը իր բնութեան և նկարագրին համապատասխան ուղղութիւն մըն է, համադրութիւն մը կ'ուզէ ստեղծել հոգևոր եւ աշխարհիկ իշխանութեան, Աստուծոյ եւ աշխարհին, Աւետարանի ու մշակոյթի, ոգիի ու նիւթի միջև, կը կորսնցնէ զինքը բարացուցող «աղին համը» որ իր իրական կենսագործ զօրութիւնը եղած է պատմութեան մէջ:

Եկեղեցւոյ պատմութեան մեծ շրջանները չեն անոնք երբ եկեղեցին ապրած է խաղաղութեան ու բարգաւաճման մէջ, այլ այն ատենները, երբ եկեղեցին թէև աղքատ, հալածական, բայց հաւատարիմ իր ոգիին ու նկարագրին, պահած է իր ներքին ազատութիւնը, զոր ոչ մէկ Պետութիւն կրնայ այլապէս ապահովել իրեն:

ԺԹ. դարուն մանաւանդ, մեծագոյն փորձութիւնը ունեցաւ եկեղեցին կղերապետութեան: Որոշ հրաժարում մը, բաժանում մը, diastasis մը, պետական քաղաքական նպատակներէ, եկեղեցւոյ համար պիտի նշանակէ վերականգնուման, վերախմբուման և հոգևոր ինքնազրտակեցութեան շրջան մը. եկեղեցին այս կերպով միայն կրնայ պաշտպանել իր գոյութիւնը, բոլոր ընկերային վերիվայրումներու և գալիք քաղաքական պետական նորաձևութեանց դէմ. վասնզի Պետութիւնը դէպի երկիր կը նայի, մինչ եկեղեցին դէպի երկինք կը քալէ:

Արդի ամբողջաւար յեղափոխական Պետութեանց յարձակումներու դէմ եկեղեցւոյ հակազդեցութիւնը և ինքնապաշտպանութիւնը տարբեր ձևեր առած է Ռուսիոյ, Գերմանիոյ և Իտալիոյ մէջ: Եկեղեցւոյ հակազդեցութիւնը — թէև աղքատ,

հալածական, ուրացուած — կարեւոր մէկ երևան է եկեղեցւոյ մէջ արթնցող հոգեւոր կեանքի վերածնունդին և եկեղեցւոյ ինքնաշարժակցութեան, որը յատկանշական է նոյնքան մեր օրերուն որքան յեղափոխական երևոյթները: Եկեղեցին քանի որ կ'ապրի, կենդանի է, կը գործէ, կրնայ նաև պայքարիլ իր թշնամիներուն դէմ: Այսպիսի հակազդեցութեան մը արդիւնքն էր, եկեղեցւոյ ինքնապաշտպանութիւնը Պրանսայի մէջ, ընդդէմ այն պայքարներուն, որոնցմով ջանք կ'ըլլայ եկեղեցին ենթարկել Պետութեան:

Այժմ տեսնենք եկեղեցւոյ հակազդեցութիւնը նախ Պրանսայի մէջ. Պրանսան նախ դասական օրինակը տուաւ արդի յեղափոխութեանց եկեղեցին հալածելու կերպին ու մտայնութեան. նոյն Պրանսայի մէջն էր որ դարձեալ ի յայտ եկաւ եկեղեցւոյ այսպիսի հակազդեցութեան օրինակը:

ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՀԱՅԱՍՏԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՄԷՋ

1905ին, պետական օրէնքով մը, Ֆրանսայի մէջ եկեղեցին Պետութիւնէն բաժանուած յայտարարուեցաւ. կաթոլիկ եկեղեցին այդ բաժանումը թշնամական ակտ նկատեց և բողոքեց: Արդի Պրանսայի իմացական, ընկերային, կրօնական, գրական պայքարները, սկիզբ առին 1898ին Dreyfusի հանրաժանօթ դատով, երբ հաւատացեալ Պրանսան սուր վերցուց սկիզբիկ Պրանսայի դէմ: Բաղցր Պրանսան — la douce France — արդարութեան և մարդու իրաւանց պաշտպան Պրանսան, la France de l'esprit, զարմանքով նայեցաւ միւս Պրանսայի՝ քաղաքական կիրքերով պոռակտած, կուսակցամով, տէքստան և անհաւատ Պրանսայի երեսին: Այդ հարցին մէջ երևան եկան Պրանսական մտքին ու հոգիին ներդոյ բոլոր բևեռացումները (polarité). կիրքի և բանականութեան, հաւատքի ու անհաւատութեան, քրիստոնէութեան ու արդի հեղինոյ յարաբերականութեան, կաթոլիկ հաւատացեալ կամ անհաւատ հեղինակապաշտութեան ու արդի քաղքենի իրապաշտութեան, ընկերվարական արմատականներու ու ազատ խորհողներու հակադրոյթները (antinomie). այդ պայքարը անխնայութեան ու կարգի պայքարն էր: Բանաստեղծ Charles Péguy, Dreyfusի դատը կոչեց

սերունդի մը ողբերգութիւնը, ուր քրիստոնեայ, հրեայ և կաթոլիկ երեք mysticisme-ներ զիրար կը ներթափանցէին: Անկարելի է օտարի մը հասկնալ թէ ինչպէս քաղաքական խնդիր մը պայքարի առիթ եղաւ կրօնական ու մշակութային գետնի վրայ բովանդակ սերունդի մը. բայց այս երեւոյթը իր բացատրութիւնը ունէր:

Պրանսական արդի գրականութիւնը քաղաքական ու ընկերային բանաձեւերու ուղեցոյց մըն է: Պրանսայի գրական մեծ դէմքերը, Barrès, Claudel, Suarès, Péguy, Rolland, Bainville, շատ որոշ ընկերային և քաղաքական ծրագիրներ յաջողցնելու աշխատեցան, գրականութեան միջոցաւ. արդ, գրական կամ իմաստասիրական նութիւն մը զիւրութեամբ արտայայտութիւն կը գտնէր քաղաքական կուսակցութեան մը փորձին մէջ, հոգ չէ թէ քանի մը շարթուան համար, երբ կուսակցութիւնը իշխանութեան գլուխ կուգար իրականացնելու համար գաղափարը:

Dreyfusի դատը 12 տարի տևեց: Երբ կիրքերը սպառելով հանդարտեցան և Արմատականները իշխանութեան գլուխ անցան, յայտարարեցին թէ իրենք զիսին Հանրապետութեան թշնամին: Արմատական ձախերը, Hippolyte Taineի գրապաշտ փիլիսոփայութեամբ մեծցած, Հանրապետութեան թշնամին տեսան կղերականութեան, կաթոլիկ եկեղեցւոյ և անոր շունչով կառավարուած դպրոցներուն մէջ: «Հանրապետութիւնը վտանգի մէջ էր» և անոր թշնամին կղերականութիւնն էր, Waldeck-Rousseau, Combe և Delcasséի շունչով մեծցած քաղաքական սերունդի աչքին: Փըրկելու համար Հանրապետութիւնը, Waldeck-Rousseau կրօնական ընկերակցութեանց և անոնց դպրոցական գործին վերաբերմամբ սեղմումի օրէնք մը հրատարակեց. իր յաջորդին՝ Combeի օրով, այդ օրէնքը թշնամութեան, հալածանքի օրէնք մը եղաւ, Պրանսայի մէջ կաթոլիկութիւնը ջնջելու որոշ ուղղութեամբ: Ատոր հետեանքով Պրանսայի և Վատիկանի յարաբերութեանց խզումը անխուսափելի եղաւ. Պապին և նախագահին՝ Loubetի միջև նամակներ փոխանակուեցան. ինչ որ նաքուէն իր Concordatի «էական յօդուածովը» կրցած էր ընել, քանդուեցաւ և մոռցուեցաւ «կղե-

րական վտանգին» առջև: Հակա-կրօնական Combismը շարունակուեցաւ Combeի անկումէն ալ յետոյ. Պետութիւնը վճռապէս իր կրօնական քաղաքականութեան մէջ հակա-կղեր ուղղութիւն մը որդեգրեց, եւ իր պայքարը բացարձակապաշտ կաթոլիկ կղերին դէմ եղաւ անողոք: Երիտասարդ հանրապետութեան ռամկավար գիտակցութիւնը կը պայքարէր կաթոլիկ եկեղեցւոյ բացարձակամէտ հեղինակապաշտութեան դէմ օրինապէս մէկը որ կը պայքարի հեղեղի մը կամ գետի մը դէմ որ յորդելով ողողած է իր ափերը և որ այժմ կը բռնազատուի կրկին մտնելու իր նախկին հունին մէջ»:

Կառավարութիւնը կղերական վտանգը տեսաւ մասնաւորաբար դպրոցներու մէջ. կրօնական ընկերակցութեանց կրթական գործունէութիւնը սահմանափակուեցաւ, ազատ դաստիարակութեան հարցը գետին գտաւ. Պապը բողոքեց կարտինալ Rampollaի միջոցաւ, կրթական նոր օրէնքը նկատելով «հակառակ կաթոլիկ եկեղեցւոյ կրօնական կրթական հաստոյթներ հիմնելու բացարձակ ու անկախ իրաւունքին. անարգար օրէնք մը որ պարկեշտ քաղաքացիները դուրս կը ձգէ հանրային օրէնքէ, ոտնակոխ կ'ընէ եկեղեցւոյ իրաւունքը և կը հակառակի բնական օրէնքի սկզբունքներուն»: Waldeck-Rousseauի կառավարութիւնը պատասխանեց թէ օրէնքը միջամուխ չըլլար եկեղեցւոյ ներքին կեանքին և ազատութեան, այլ կը սահմանէ արտաքին աշխարհի հետ եկեղեցւոյ յարաբերութիւնները: Վատիկան, իր պատասխան նամակին մէջ ցաւ յայտնեց թէ «ազատութեան եւ վեհանձնութեան հայրենիքը»՝ Ֆրանսան, այսպիսի ծանր հարուած մը կուտայ բարեպաշտ մարդոց զգացումներուն որոնք միայն Աստուծոյ նկատմամբ իրենց պարտականութիւնները կը կատարեն: Պապը իր նամակին մէջ յստաւորէն կը գրէր կառավարութեան թաքուն նպատակներու մասին. «կառավարութիւնը կ'աշխատի ոչ միայն յառաջ բերել եկեղեցւոյ և Պետութեան կատարեալ բաժանում մը, այլ նաեւ կ'աշխատի Ֆրանսան օտարացնել քրիստոնէութենէն, որը անցեալի մէջ, դարերով իր փառքը եղած է»: 1904 Յունիս 7ին, կառավարութիւնը վերջ տուաւ պապական նուիրակի պաշտօնին և հրատարակեց «Loi relative à la suppression

de l'enseignement congréganiste»-ը որը վերջ դրաւ կրօնական ընկերակցութեանց կրթական գործին: Դեկտ. 28ին հրատարակուած օրէնք մը աշխարհականացուց թաղմանական արարողութիւնները որը առաջնորդեց 1905ի Loi relative à la séparation des églises et de l'étatի, Briandի, Pressenséի, Grosjeanի զլիսաւորութեամբ:

Օրէնքը դրուած էր. դժուար էր զայն գործադրելը. Վատիկան անդրդուելի մնաց և չենթարկուեցաւ օրէնքի ոչ մէկ տրամադրութեան. ան նախընտրեց զոհել եկեղեցւոյ բովանդակ ստացուածքը, եկեղեցւոյ միութեան սիրոյն, ու տեղի չտալ. 1906 Փետրուարին շրջաբերականներ հրապարակ հանեց և եկեղեցւոյ ու Պետութեան բաժանման օրէնքը կոչեց «մեծագոյն անարդարութիւնը Աստուծոյ, կաթոլիկ եկեղեցիին և կաթոլիկ հոգիներուն դէմ գործուած»: Օրէնքը կը բռնաբարէր ամուսնութեան սրբութիւնը, կրօնական դաստիարակութեան ոգին և քրիստոնէական կրօնքի սկզբունքները:

Այս բողոքին բովանդակ դառնութիւնը գրուած էր ընդդէմ այն ճիգին ու փորձին Պետութեան, որ կը միտէր եկեղեցական նուիրապետութեան տեղ զենել ռամկավար աշխարհիկ սկզբունքներ. կաթոլիկ եկեղեցւոյ կառավարութիւնն ու վարչութիւնը կարելի չէր տալ աշխարհականներու ձեռքը. օրէնքը նկատուեցաւ ուղղակի թշնամութեան և անիրաւ ատելութեան ազդեցութեան և անիրաւ ատելութեան ազդեցութեան յուզեցին բովանդակ կաթոլիկ աշխարհը. Ֆրանսայի եպիսկոպոսութիւնը շրջաբերականներ ղըրկեց թեմերու քահանաներուն ուր նուիրապետութեան աստուածային նկարագիրը կը ջատագովուէր իբր հիմք եկեղեցւոյ. Պապը արգիլեց ռամկավար սկզբունքներով կրօնական ընկերակցութեանց կազմումը եւ նախամեծար նկատեց եկեղեցական բոլոր կալուածներու կորուստը, Պետութեան հետ ունէ հասկացողութենէ. արգիլուեցաւ կաթոլիկ հաւատացեալներու զենել եկեղեցւոյ գրաւուած կալուածները:

Կառավարութիւնը յետոյ միայն անդրադարձաւ թէ դրուած օրէնքը համոզումէ ու բանականութենէ չէր թելադրուած, այլ կիրքէ և ատելութենէ. Briand, Clemenceau, Poincaré իզուր աշխատեցան սիրաշահիլ

կաթսիկները. կրօնական պատերազմի մը սպառնալիքին առջև գտաւ ինքզինք կառավարութիւնը երբ զօրծաղրելու ելաւ այդ օրէնքը: Բանութիւն, արինասհեղութիւն, յիշափոխութիւն ծագեցաւ երբ կառավարութիւնը ուղեց ցուցակագրել Եկեղեցւոյ ստացուածքները. կրօնական զիտակցութիւն մը արթնցաւ հաւատացեալներու մէջ, եւ կառավարութիւնը հասկցաւ թէ ոգիի ուժը և իրական հաւատքը աւելի զօրաւոր են քան օրինական բոլոր տրամադրութիւնները. կառավարութիւնը առաջքը առնելու համար աւելի դառն ընդհարումներու, հրաժարեցաւ իր կեցուածքէն, Briand, Clemenceau, Poincaré նահանջեցին. Clemenceau այս առթիւ Հանրի Գ. ի նշանաւոր խօսքը վերջիւցեց. «Բարկը կ'արժէ՝ պատարագ մը» — Paris vaut bien une messe — մատնանշելով միևնոյն առնել թէ ծաղկամաններու և կանթեղներու շատութիւնը չարժեք մարդկային կեանքերը: Clemenceau Եկեղեցւոյ և Պետութեան պայքարին մէջ այս փորձառութիւնը ունեցաւ թէ «Հանրապետութեան maximum»-ը ներդաշնակուած էր «կարգի minimum»-ի հետ: Ֆրանսական մշակութաւնի պայքարը (kulturkampf), Եկեղեցւոյ եւ Պետութեան միջև վերջացաւ կառավարութեան տեսակէտի պարտութեամբ, ինչպէս եղած էր Գերման Եկեղեցւոյ պարագան Պիղմարքի օրով:

Եկեղեցիին իր իրաւունքները պաշտպանելու անդրդուելիութիւնը անվիճելի բարոյական յաղթանակ մը ապահովեց իրեն Պետութեան վրայ, որը հրաժարեցաւ հակա-կղերական իր Combismէն, մանաւանդ երբ 1914-1918 պատերազմի օրերուն ստանց սակարկութեան իրենց կեանքերը տուին հայրենիքին համար կաթսիկի ու բողոքական ֆրանսացիները(*) հաւաստրապէս:

(*) Պէտք է ըսել թէ ֆրանսական բողոքականութիւնը 1905ի Եկեղեցւոյ եւ Պետութեան բաժանման օրէնքը ընդունեցաւ առանց բողոքի. բողոքականութիւնը զարբերով ֆրանսայի մէջ հալածուած կրօնական փոքրամասնութիւն մըն էր, որ բաժանման այդ օրէնքի մէջ տեսաւ կրօնական իր ազատութեան հնարաւորութիւնը, և աշխատեցաւ ստեղծել ազատ ազգային Եկեղեցի մը բողոքական աստուածաբանութեամբ, իրարու միացնել ջանալով կրօնական զանազան շերտաւորումները. այդ ճիգը ձախողեցաւ, վասն զի աստուածաբանական տարբերութիւնները աւելի էական նկատուեցան քան ազգայնական Եկեղեցւոյ մը կազմուածը:

Եկեղեցւոյ և Պետութեան բաժանման առաջին ու թիբիք օրէնքը կը ջանար աշխարհականացնել Եկեղեցին, վերածելով զայն աշխարհիկ ընկերային կազմակերպութեան մը. Պետութիւնը պաշտամունքի պիտոճէն զեղջելով թէ և սահմանափակեց հարստութիւնը, ուժը և քաղաքական հեղինակութիւնը կաթսիկ Եկեղեցւոյ մասնաւորաբար, բայց ետ տուաւ անոր իր հոգեկան անկախութիւնը:

Այս սկզբունքները ամբողջովին ներդաշնակ են արդի մտայնութեան զարգացման հետ. անոնք արդիւնք են կրօնական անտարբերականութեան զաղափարականի մը, հակա-կղեր մտայնութեան մը և սկեպտականութեան: Ու այս ամենուն մէջէն յաղթական ելաւ Եկեղեցին. այդ յաղթանակը զանազան պատճառներու հետեանք էր. հանրային կարծիքը փոխուած էր, Combismը իր ժողովրդականութիւնը կորսնցուցած էր, թէ և աշխարհականացումն ու պետականացումը շարունակուեցան: 1914-1918ի պատերազմը յառաջ բերաւ բովանդակ ֆրանսայի սրբազան միութիւնը. — union sacrée — կրօնական շունչ մը բարձրացաւ զրականութեան մէջ. Péguy, Bourget, Bordeaux, Claudel. կղերականութիւնը ցոյց տուաւ հաւատարմութիւնը իր կոչումին և մեծ երուն. անձնական զոհողութեան գերադույն բույէին խկ, Եկեղեցւոյ կողմէ իր բոլոր ստացուածքներուն լքումը հերոսական սկստ մը նկատուեցաւ որ տպաւորեց բովանդակ ֆրանսան. զրկանքը բաժինն էր ամենուն: Կառավարութիւնը նորէն ու նորէն փորձեր քաւ սիրաշահելու կաթսիկները. Վատիկան, իր անդրդուելիութեամբ և ոգեկան սկզբունքներու պաշտպանութեամբ, ապացուցեց թէ ոգին աւելի բարձր է ու ներշնչող քան քաղաքական կուսակցութեան մը պատահապաշտութիւնը: Պետութիւնը չէր կրնար սպասել. Եկեղեցին կը սպասէ՛ր. վասնզի մին երկրաւոր է ու փոփոխական, մինչ միւսը՝ յաւիտենական, ըստ մեր հաւատքին:

(Եսթրաշակէլ)

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ՍՈՒՐԻՈՅ ՄԷՋ ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԱՊԱԳԱՆ

Սուրիոյ և Լիբանանի մէջ տեղական լեզուներու հարցը կնճռոտ հանգամանք մը չունի, ինչպէս չունի ան արաբական և արաբախօս գրեթէ, միւս երկիրներու մէջ ալ:

Արաբներէնը այս երկիրներու բնակչութեան ճնշիչ մեծամասնութեան լեզուն է՝ խալամին թէ քրիստոնէին, և հոն չկայ լեզուներու այն բազմազանութիւնը, որ կար, օրինակի համար, Թուրքիոյ մէջ: Առընթեր այդ երկրին պաշտօնական թուրքերէնին, որ թուրք ժողովրդեան մայրենի լեզուն էր, բնակակից միւս ժողովուրդները (մեր խօսքը եւրոպացիներու և եւրոպական լեզուներու մասին չէ), ինչպէս Հայերը, Յոյները, Արաբները, Քիւրտները, Լազերը, Ձէրքէզները, Ասորիները ևայլն, կը խօսէին, իւրաքանչիւրը, երկրին պաշտօնականէն զատ, իրենց ուրոյն լեզուով, ինչ որ կը հարկադրէր զիրենք իրենց լեզուէն տարբեր ուրիշ քանի մը լեզուներ ևս սորվիլ:

Սուրիա և Լիբանան բնակչութեան տեսակէտով աւելի զտուած, ըսինք արդէն թէ՝ չունին լեզուական բազմազանութիւններ և անոնց անբաժան դժուարութիւններ:

Եթէ չհաշուենք եկուոր հայերը, ու մաս մը քիւրտեր և չէրքէզներ, տեղացի միւս բոլոր ժողովուրդները և հասարակութիւնները կը խօսին որպէս մայրենի բարբառ, միայն մէկ լեզու — արաբերէնը:

Արաբերէն կը խօսին խալամ Արաբները, Տիւրքիները և Ալէվիները. ինչպէս որ արաբերէն կը խօսին տեղական քրիստոնեայ համայնքներէն Մարօնիները, Սիւրեանիները և կաթոլիկ կամ օրթոտոքս Յոյները՝ միութեան կապ ունենալով այդ լեզուն:

Ահա՛, նոյնպէս, թէ ինչո՞ւ այս երկրին մէջ տեսակ մը խորթ երեւոյթ կը ներկայացնէ մերայիններէն մեկ մասին (միւս մասը դժբախտաբար թրքախօս ըլլալուն) հայերէն խօսիլը, որպէս անսովոր բան մը...

Կայ սակայն երեւոյթ մը ևս, թէ եւ նուազ դարմանալի, բայց ոչ պակաս շահազուական:

Այն է թէ՛ ներկայիս, Լիբանանի կառուար կեդրոններուն մէջ, գրեթէ արաբերէնին համահաւասար գործածութեան մէջ է, կամ ըլլալու վրայ է, նաև Ֆրանսերէնը: Ու ասիկա ոչ թէ միայն անոր համար որ այս երկիրը նախորդ ընդհանուր պատերազմէն ետք, Ֆրանսական հոգատարութեան ենթարկուեցաւ, այլ և որովհետեւ Լիբանանի քրիստոնեայ համայնքները եւ մտաւորականութիւնը՝ հոգատարութենէն առաջ, Ֆրանսական ազդեցութեան ենթակայ, գերազանցօրէն տոգորուած և ներշնչուած էին Ֆրանսական մշակոյթով:

Կը տեսնէք, արդարեւ, ամենուրեք, մանաւանդ նորահասները — իզական սեռէ թէ արական, տուներու մէջ թէ փողոցներ — որոնք Ֆրանսերէնով կ'արտայայտուին՝ ոչ միայն օտարներու, այլ իրարու մէջ. ըլլայ իսկ երբեմն կիսկատար և խաղարարներէնով մը, մեր թրքախօս «հայագէտ»ներու խալպ պեշիվի եւսթսուրմիս ըրի պէս:

Այդ է կարգախօսը:

Եթէ նկատի ունենանք որ Ֆրանսայի հոգատարութենէն շատ առաջ, Լիբանանի դպրոցներուն գրեթէ ամբողջութիւնը Ֆրանսախօս լատին միսիօններուն ձեռքն էր, և այժմ իսկ ըլլա՛յ անոնց, ըլլայ պետական թէ տեղական բոլոր վարժարանաց մէջ, Ֆրանսերէնի ուսուցումը պարտաւորիչ է՝ առանց բռնադատութեան, կրնանք եզրակացնել թէ՛ եթէ այս ուղղութեամբ շարունակուելու ըլլայ, եւ ոեւեւ պատահաւ չղաղի, կէս դար չանցած Լիբանանի տեղական լեզուն պիտի ըլլայ Ֆրանսերէնը, և արաբերէնը պիտի ըլլայ այն, ինչ որ է այժմ Ֆրանսերէնը:

Արդարեւ ոչ մէկը տեղական քրիստոնեայ համայնքներէն — խառնուրդ մը այլազան ցեղերու և ազգութեանց՝ առաւելապէս խաչակիրեան եւրոպացիներէ, յոյներէ, հայերէ ևայլն — հաստատ կապերով կապուած է բուն արաբներուն հետ: Եթէ արաբերէնը եղած է ամէնուն ալ գործածական լեզուն, բայց չէ ան ազգային, տրուած ըլլալով, ինչպէս ըսինք, այդ «արաբ» յորջորջուածներուն ալապանութիւնը, կրօնքը, ձգտումները, մշակոյթը և տոհմային տարբերութիւնները:

Արաբերէն լեզուն, ընդհակառակն,

պիտի մնայ և զարգանայ առաւելապէս Սուրբիոյ մէջ, ուր խլամ արար տարրը թուական գերազանցութիւն ունի և որուն համար այդ լեզուն՝ եթէ ոչ զայն խօսողներու ցեղային-ազգայնական, գէթ կրօնական նուիրականութիւն մը կը ներկայացնէ:

Եւ յետոյ, հետզհետէ շեշտուող ձրգտումը որ կը տեսնուի այժմ բոլոր իսլամ արար և արարախօս ցեղերու մերձեցման տեսակէտով — քաղաքական թէ տնտեսական ու մշակոյթի — հզօր պատճառ մըն է որ արաբերէնը, նման երկիրներու մէջ ունենայ իր առաւելագոյն զարգացումը, գլխաւոր օրրանը ունենալով երկու կեդրոններ — Եգիպտոսը, որ անհերքելիօրէն իսլամ արար երկիրներուն զուիւր կը զբաւնի իր զարգացումովը և ազդեցութեամբը, ու Սուրիան, իր մայրաքաղաքը Դամասկոսով:

Դահիլէի Սլ-Ազհարին գուզընթայ Դամասկոսի իսլամական համալսարանը զըլ-խաւոր առանցքը կը մնան համարաւական այդ շարժումին, ուր որքան մշակութային, նոյնքան ալ իր կրօնական, ցեղային և քաղաքական բնոյթովը պիտի ունենայ իր աչքառու ազդեցիկ դերը արեւելքի նորազարթ այդ ժողովուրդներուն մէջ:

Ուրեմն, եթէ Սուրբիոյ մէջ արաբերէնը սահմանուած է մնալու և զարգանալու, իր բանաւի մէջ, ան, եթէ չհաշուենք քաղաքական անակնկալներ, ընդհակառակն, կը թուի թէ՝ սահմանուած է իր տեղը տալու Ֆրանսերէնին:

Ներկայիս, տեղացի քրիստոնեայ համայնքներուն կապը արաբներուն հետ արաբերէնէն զատ ուրիշ բան չէ: Իրենց ազգային-կրօնական ձգտումները, իրարու հանդէպ յաճախ կը յայտարարեն խորունկ տարբերութիւններ, չըսելու համար տարակարծութիւններ, որոնք պիտի կրնային սուր հանգամանք մը առնել, առանց ներկայութեանը և ազդու միջամտութեանը հոգատարին:

Ասոնք ընդհանուր երեւոյթներ են լեզուական հարցին: Բայց այս զօրաւոր հոսանքներուն մէջ ի՞նչ ըլլալու սահմանուած է հայերէնը: Ահա՛, հարցում մը մեզ չահարգող, որ կ'արժէ մօտէն քննել:

Տարակոյս չկայ թէ՝ Սուրբիոյ և Լիբանանի քրիստոնեայ համայնքներուն մէջ

Հայն է, առաւելապէս, և գրեթէ միւնակը, որ իր մայրենի լեզուն հետ ունի միանգամայն իր ազգային որոշ ձգտումը, ուղղութիւնը և խաւալը, որոնք, ցարդ, տեսակ մը արգելակներ եղած են կարգ մը օտար չրջանակներու ցանկացած ձուլումի ջանքերուն իրականացման:

Հայութիւնը, այս երկիրներու մէջ, որքան ատեն որ պահէ իր լեզուական, մշակութային ու կրօնական ինքնայատուկ հանգամանքը, և Հայաստանեայց եկեղեցին կարողանայ արժանաւորապէս հովուել իր հօտը, և եթէ միւս հայ յարանուանութիւնները, նոյնպէս, չարունակեն համալսարանի ազգային մշակոյթին, սովորութեանց և տոհմային արժէքներուն, չատ երկիւղ պիտի չունենանք ձուլումի, ուժացումի և աշխատեման:

Բայց ո՞րքան ատեն:

Այդ տեսակէտէն, սակայն, ինչ որ ցաւալի է նկատել, սա է թէ՝ մերայնոց քառորդ դարու մը այս երկիրներու մէջ բնակութիւնն իսկ կարելի չէ դարձուցած մոռցնելու ո՛չ միայն թրքախօսութիւնը, այլ և թուրքներու այդ լեզուն հանդէպ իրենց հակումը:

Եթէ Հայը այս քսան և հինգ տարիներու ընթացքին կրցած չէ դեռ, ուղուածին պէս, տիրապետել երկրին մէջ խօսուած լեզուն, և այն չափովը, որ ան թուրքիոյ մէջ տիրապետած էր թրքերէնին, սակայն այդքան ատեն թուրքիայէն հեռու դառնելով, գէթ, բաւական պէտք է ըլլար անոր՝ վերատիրապետելու իր ազգային լեզուն:

Յատկանշական չէ՞ յամառութիւնը, որով տոհմային ոգւոյն, աւանդութեանց, արժէքներուն և խոչալին սերտիւ կապուած Հայը, չէ ուզած, չէ ձգտած, հակառակ դպրոցներու միջոցաւ տարուած ջանքերուն, հայերէն սորվիլ, երբ, տարօրինակ երևոյթ, ան շատերուն հասկնալի է և չատեր կրնան գէշ ազէկ խօսիլ:

Կը տեսնէք արդարեւ որ հայ մասնաւոր և ընտանեկան հաւաքոյթներու մէջ, խօսակցութիւնները յաճախ կը սկսին հայերէն, բայց քանի մը վայրկեան չանցած, չար հրաշքով մը, և գրեթէ անշուարժիւթ ու անզիտակցաբար, ան կը դառնայ . . . թուրքերէնի:

Ինչէն՝ այս խորշանքը մեր հայրենի լեզուին հանդէպ:

Եւ որովհետեւ այս երկիրներ մնացող հայը, անխուսափելիօրէն ստիպուած է — և պէտք ալ է — հետզհետէ սորվիլ, եւ աղէկ սորվիլ, արարերէն և նոյնիսկ անոր համընթաց ֆրանսերէնը կամ անգլիերէնը, եթէ մինչ այն տեղաւորուած հայութիւնը չթողու թրքախօսութիւնը և յամառի փարած մնալ անոր՝ անգոսնելով և անտեսելով իրենը, վախճանը ցաւալի պիտի չըլլայ:

Ձէք կարծեր նաև, որ ժամանակի ընթացքին, առանց մեր ուզելուն և գրեթէ աննշմար, Հայը՝ Սուրիոյ մէջ, ինչպէս ըրած էր Թուրքիոյ մէջ, պիտի իւրացնէ արաբերէնը, իսկ Լիբանանի մէջ՝ ֆրանսերէնը և արաբերէնը:

Բնականաբար օտար լեզուներու վարժելիլը չէ որ մեզ պիտի մտահոգէր: Ընդհակառակն: Այլ անոնցմէ առաջ, և նախ ընտրաբար, հայերէն չսորվիլ և չխօսիլ:

Ազգային վերջին շրջաններու պատմութեան ծանօթները գիտեն պատճառը թէ՛ ինչու Թուրքիոյ արևելեան նահանգները կամ Թրքահայաստանէն դուրս եղող արևմտեան Փոքր Ասիոյ և Կիլիկիոյ հայերը ակամայ ստիպուեցան թուրքերէն խօսիլ: Այդ պատճառները չկան Սուրիոյ և Լիբանանի մէջ, և հետևաբար, այդ տեսակէտով ոչ մէկ չքմեղանք, իբր արդարացում, պիտի կրնար մէջբերուիլ:

Եթէ, նաև, ըսուի թէ՛ հիներն է որ չեն կրնար այլևս փոխել նախկին սովորութիւններն (զի դժբախտաբար, թրքախօսութիւնը ոմանց հայերէն չգիտնալէն զատ, ուրիշներու մօտ ունակութիւն մը դարձած է), ատիկա ևս համոզիչ արդարացում մը չէ: Քառորդ դարը սերունդ մը ըսել է, և անհաւատալի է որ այդ ժամանակամիջոցին մէջ մենք չկրնայինք իւրացնել մեր լեզուն, եթէ կամք և փափաք ունենայինք, և եթէ կարգ մը ուրիշ պատճառներ ալ, որոց խոր մտնելը մեզի հեռուններ պիտի տանէր, չմղէին հայերը պահելու թրքախօսութեան սովորութիւնը:

Այսպէս, եթէ կան — և կան — անշուշտ պատճառներ, որոնք սակայն, բաւական զօրաւոր ըլլալու չէին եւ չեն, ջախջախելու ազգային կամքը, որպէսզի քննուին ատոնք և չխորհուի ազդու եւ

գործնական դարձանը մեր օսկեղինիկ բարձր վերականգնացնելու համար:

Էականին մէջ խնդիրը կապ ունի մեր ազգային գոյութեան հետ:

Անհերքելի իրողութիւն մըն է թէ՛ եթէ այս երկիրներուն մէջ մեր վարժարանները, հակառակ եղած գոհողութիւններուն, յետադէմ կը մնան, և ուսուցչութեան կողմէ հայերէնի պարտադիր ուսուցումը մասամբ մը ապարդիւն կը դառնայ, պատճառը այն է որ դպրոցի սեմէն դուրս, փողոցը եւ մանաւանդ տունն ու ընտանիքը կը քանդեն դպրոցին գործը: Նման բազմաթիւ ընտանիքներու մէջ հայախօսութիւնը անհրաժեշտութիւն մը նկատուած չէ՝ այնպէս և այնքան, որպէս գործի և շահու տեսակէտէն՝ արաբերէնը կամ ֆրանսերէնը: Իսկ թուրքերէնը, այդպիսիներուն համար, իբրև տան կամ ընտանեկան լեզու լիուրի կը գոհացնէ զիրենք:

Ահա՛ թէ ինչու, նոյնպէս, մեր նախակրթարանները հակառակ ուսուցչիներու անձնագոր աշխատութեանց, նախանձելի վիճակ մը չունին և ակնկալուած արդիւնքը տալէ հեռի են:

Մեղաւորը աշակերտութիւնը չէ:

Ազգային վարժարանաց դասանիւթերու զլխաւոր դասադիրքերը, որոնք հայերէն են, անհասկնալի կը մնան անոնց: Անոնց համար, իրենց, սա՛նկ, «մայրենի» կոչուելիք լեզուն, օտար միւս լեզուն է: Հետևաբար ի՞նչպէս կ'ուզէք որ հայերէն չգիտցող աշակերտներէն պահանջուի որ կարող ըլլան կանոնաւորապէս հետեւիլ իրենց դասադիրքերուն և ուսուցչաց դասաւանդութիւններուն:

Ուրեմն, կը հետևեցուի թէ՛ ազգովին և անխտիր արտակարգ ճիգ մը կարեոր է Մեսրոպեան բարբառը վերահաստատելու համար՝ բնականաբար առանց յուսալքուելու, առանց տկարանալու թրքախօսներու մտայնութեան դէմ պայքարին մէջ: Այլապէս, անհոգ կենալուն հետեւանքով՝ վերջն է որ յուսահատական պիտի դառնայ . . . :

Քանի որ հարցը լեզուներու մասին է, նկատողութեան առնենք ուրիշ պարագայ մըն ալ, նոյնպէս կարեոր:

Այս երկիրներու մէջ ոչ զանցառելի թիւով մը հայեր հաստատուած, ունին նաև իրենց ազգային-եկեղեցական հաստատու-

թիւներ — Կրիկեան Անթիլիասի կաթոլիկոսութիւնը, Հայ-Կաթողիկէ պատրիարքութիւնը և Հայ-Աւետարանական խորհուրդները, իրենց թեմերովը, հետևաբար, պէտք կ'ըլլայ նոյնպէս որ մերայինք, որպէս ալիս տեղացի տարր մը, յարմարին պայմանաց տեղոյն, ուր մեր ազգային իշխանութիւններն ալ, ժողովրդեան պէս, սահմանուած են մեալ և գործել:

Ժողովուրդը սկսած է արդէն, փոքրիկներէն սկսելով, վարժուիլ արաբերէնի, հոգ չէ թէ ան չըլլայ բուն գրական արաբերէնը: Գպրոցներու մէջ հետզհետէ ուժ կը տրուի անոր ուսուցման: Կառավարութիւնը, ըլլայ Սուրիոյ թէ Լիբանանի մէջ, շատ մը գպրոցներու համար տրամադրած է արաբերէնի ուսուցիչներ: Սրդէն կը սորվին ֆրանսերէնը և նոյնիսկ, ներկայ պատերազմին հետեւանքով, անգլիերէնը: Սակայն մեր ազգային իշխանութիւնները, առաւելապէս եւ մասնաւորապէս Հայաստանեայց Եկեղեցիին պատկանող, այդ տեսակէտով կը գտնուին ոչ-նպաստաւոր և ներկայանալի զիրքի մը մէջ:

Կանոնաւորապէս օտար լեզուներ զիտցողները չա՛տ քիչ են:

Հայ-Աւետարանական պատուելիները, եթէ նոյնիսկ նուազ հակամէտ մեր մայրինի լեզուին, զիտեն սակայն թուրքերէնի չափ և թերեւ անկէ ա՛լ աւելի, անգլիերէն, որ վերջապէս շատ կարեւոր և տարածուած լեզու մըն է, գործի և արտաքին յարաբերութեանց տեսակէտով:

Հայ-Կաթողիկէ հոգեւորականները, իրենց դաւանութեան բերումովն իսկ լաւ ֆրանսախօս և լատինագէտներ (ինչպէս որ Միսիթարեաններէն մէկ մասն ալ խալազէտ, և միւսը՝ գերմանագէտ է), այս երկիրներու բարձր դասակարգերուն և տեղական ու հովանաւոր շրջաններուն մէջ աւելի ի վիճակի են պատուաւորապէս ներկայանալու, խօսելու և լսուելու քան մեծամասն հայութեան զուլս գտնուող մեր հոգեւորականները: Անգլիտակ կամ կէս գիտակ այդ լեզուներուն (բացառութիւններէ դուրս), անոնք ակամայ նուազ շփման մէջ են շրջապատին հետ, որուն տեսակ մը օտար և անհաղորդ կը մնան. և կամ շատ անգամ ալ, ստիպուած, կ'ենթարկուին թերի զիտցող կամ անխիղճ թարգմաններու...

Հայ-Կաթողիկէներուն մէջ, տեղացի կաթողիկ շրջանականներուն հետ իրենց մօտիկ շփումովը, կան նոյնիսկ այնպիսիներ ալ, որոնք վերոյիշեալ միջազգային լեզուներէն զատ վարժ են նաև արաբերէնի:

Եւ ասոնք խոշոր առաւելութիւններ են: Եթէ մենք չենք կրնար միշտ մեր ամենատարբական պահանջները լսելի ընել և ընդունել տալ, պատճառներէն մէկն ալ յարաբերութեանց այդ ուղղակի միջոցն է:

Ատոր համար է նոյնպէս, որ մենք մեր վարիչներով միասին, այս երկիրներուն մէջ, ինչպէս ըսինք, կ'ապրինք տեսակ մը կղզիացած և մեկուսի, ինչ որ չի նպաստեր դրացիական բարեօրէն իրերահասակացողութեանց, և պետական շրջանակներու հետ աւելի սերտ և լաւագոյն յարաբերութիւններու:

Ասոնց դարմանումն ալ անհրաժեշտ է՝ օգտակար պահանջ մը, քանի որ, գէթ առայժմ — և դեռ ո՛րքան ատեն, չենք գիտեր — ստիպուած ենք ապրիլ անոնց մէջ և անոնց հետ:

Ուրեմն, լեզուական հարցն ալ, իր բոլոր կողմերով և երեսյթներով, պէտք է մօտէն շահագրգռէ մեզ ազգովին՝ թէ՛ մէկ կողմէն մեր մայրինի լեզուն չկորսնցնելու, իւրացնելու և զարգացնելու զուտ հայեցի տեսակէտով, և թէ՛ միւս կողմէն, այս երկիրներու մէջ մեր արժանայարգ զիրքը, մէկէ աւելի պատճառներով, կարենալ բարելաւելու և պահելու համար:

Պէյրուք

ՄԻՔ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ

ՊԵՏՄԱՐԻՏԿԱՆ

ՓՐՈՖ. Ն. ԱԴՈՆՑ

Բ

Հանրային դատաստանը թէ Ադոնց մեր պատմութեան ամբողջական հասկացողութիւնը և անոր վերկառուցման կարողութիւնը ունի, ծնունդ է իր գործերուն մէջ երևան եկած համադրող հզօր բնազդին։ Միւս կողմէն իրողութիւն է որ իր բոլոր աշխատանքները ունին մասնագիտական նկարագիր։ Ասով հայ պատմութեան և բանասիրութեան մէջ անիկա մեզի կ'երեւի նմանը չունեցող հանգամանքներու հանդէսով մը, իր անհատականութիւնը բնորոշող, և պատմութիւնն ու բանասիրութիւնը ըմբռնելու կերպին մէջ երևան բերած կարելիութիւններու շքեղ խոստումներով։ Չենք արհամարհել գիտնալը, ինչպէս չենք գերգնահատել ստեղծելը, բայց համոզուած ենք որ այս երկու իմացական գործունէութեանց ներդաշնակ միախառնումովն է որ կը կառուցուին դարաշրջան կազմող, աշխարհայեացք փոխող ցեղային յիշատակաբանները։ Եթէ երբեք ճակատամարտ մը երբեմն ճակատագիր մը կը վճռէ, արուեստի գործ մը, գիտական համադրութիւն մը շատ անգամ հզօր ազդակներ են մշակոյթները մասնաւորող, նորոգող, կերպարող։

Մեր համադրողները յաճախ երազատեաներ են և կ'աշխատին իրողութեանց վերեւ, ոչ թէ ներսը, մեր մասնագէտները որոշ երակներու պեղիչ՝ նոյնիսկ խորացող, բայց զուրկ են կարծես ամբողջը ընդգրկելու, համայնապատկերին տիրելու ոյժէն։

Եթէ Չամչեանի և Գաթրըճեանի նկատմամբ չուզենք բծախնդիր ըլլալ, անոնց գործը նկատելով զասական ըմբռնումներու և օրէնքներու համաձայն աշխատուած, և հաւատարիմ՝ զիրենք շինող միջավայրի ըմբռնումներուն, չենք կրնար չզարմանալ 1890 էն վերջ հրատարակուած Հ. Չաղըճեանի, Պալասանեանի և նմաններու պատմական դասագիրքերուն, երբ հայոց պատմութեան քննական մշակումը գիւրացնող արձանագրական, դրամագիտական, բանա-

սիրական, աշխարհաստական և լեզուաբանական արդի յաճախեալ տեսութիւններն ու յայտնութիւնները արդէն սկսած էին շրջաբերութեան մասնել, կազմելով խոշոր նորոյթը նման ուսումներու և կրթանքներու։

Չենք խօսիր տակաւին Լընորմանի, Մասրէրոյի և Մոմսընի արեւելեան հին ազգերու և հռոմէական պատմութեանէն որոնք յարգարած էին արդէն զետիւր պատմութեան սպասելի մեծագոյն բարիքներու ազատագրելով զայն արձանագրութեան տոմարի մը անփառունակ զերէն, ինչպէս ազգասիրական ճառերու և բարոյական քարոզներու հետտօրական սիրելի բեմի մը մանկունակ փառքէն։ Դուրեանի պատմական արտայայտութիւններն անգամ՝ հակառակ իր կենսագրի հիացական դրուատիքներուն, երեւոյթները ընդհանրացնելու, իրողութիւններէն տեսութեանց բարձրանալու և մանրամասնութիւններէն օրէնքներու ելելու եղանակէն զուրկ են խոշոր չափերով, պարագան որուն սպասարկած է Ն. Ադոնց իր բոլոր աշխատանքներուն մէջ։

«Քաղաքական հոսանքներ հին Հայաստանում» (Հայրենիք Ամսագիր, 1927) ուսումնասիրութեան մէջ, Ադոնց, անաչառ և խոհուն կշռանքով մը, մերժելու աստիճան կը մեղմէ մեղադրանքները՝ վերագրուած մեր ազնուական տուններուն՝ իրենց անմիաբանութեան, գծտութեան, եսասիրութեան, փառամոլութեան և դաւադրութեան համար։ Մեր նախնի գրիչները՝ կողմնակալ, երեւոյթներու վերլուծման ու անձերու և անցքերու զնահատման մէջ՝ անձեռնհաս, պատմական իրողութիւններու հազուեցուցած են իրենց միայն յատուկ պատրանքներ. մեղանչելով յաճախ արդարութեան, աւելի ճիշտ արդարամտութեան, Հայրենասէրներ և դաւաճաններ, բարեմիտ և չարագործ ոյժեր չէին մեր նախարարները՝ կեցած պատմութեան կրկէսին մէջ։ Սրչակունեաց անկումէն մինչև Բագրատունեաց փառքը, չորս դարերու այս անջրպետը լեցուած է այն մեծ և յաւիտենական զգացումով, որ մեր ցեղին անմեռ երազն է եղած միշտ։ Առաջնորդող այդ ոյժերը եղած են Մամիկոնեաններ և Բագրատունիք, որոնք օտար լուծի թօթափման, և քաղաքական

ու ազատութեան իրենց տենչանքին մէջ թէն գործունէութեան տարրեր կերպեր, բայց նոյն նպատակն են հետապնդած: Անոնք որ մեր պատմութիւնը կը վերծանեն, սիրտ սեղմող տրտմութեամբ մը կը համակուին, չգտնելով հոն միտքը, մտայնութիւնը, զսպանակը որ մեր ժողովուրդին եթէ ոչ քաղաքական գէթ հոգեկան կեանքի քանի մը մայր ձգտումները պայծառ կերպով թեկադրէին մեզի: Մարդեր մարդերու, և տոհմեր ու հարստութիւններ իրարու կը յաջորդեն առանց մեզի զգալի ընելու մեր ժողովուրդին իմացական եւ հոգեկան խուլ ու խորունկ բնազդները: Ի դարու մեր պատմաբանները, գէթ պարտաւոր էին տեսնելու այդ ընդերկրեայ հոսանքները հայ ոգիին, և զանոնք քարտիզագրելու, եթէ ներուի այս բացատրութիւնը: Այն ատեն հայ ոգին պիտի ըլլար հաշտ իր հողին և իր պատմութեանը հետ: Ազոնց առաջին մարդն է մեր մէջ որ ջանացած է խորհիլ այս ուղղութեամբ: Այս պարագան յստակ կ'երևի իր վերոյիշեալ յօդուածին մէջ, երբ կը վերլուծէ այդ հոսանքները: Անոնց շուրջն էին դասաւորուած երկրի գործօն ոյժերը: Առաջին ուղղութեան զօշակիրներն էին Մամիկոնեան սիրագործ իշխանները, երկրորդին՝ ծանրախոհ Բագրատունիք: Մեր պատմութեան այս մեծ իրողութիւնը փաստերու դէզով պսակելու, այսինքն երևոյթները ընդհանրացնելու, իրողութիւններէն տեսութեանց բարձրանալու համար, Ազոնց ունի թափանցման ոյժ, վիճակներ նոր տեսնելու պայծառամտութիւն, և կեանք շնչել տալու արուեստ: Իր փաստերու և առողջ տեսութեանց լոյսին մէջ մեր միտքէն կը ջնջուին նախարարներու յիշատակին նետուած դասական մեղադրանքը, եւ ընդհակառակն մարմին և արիւն կը ստանայ այն մտածումը թէ սպառազէն այդ ազնուականութեան շնորհիւ Հայաստան շարունակեց մնալ կիսանկախ, եւ անոնց չքացումէն վերջ միայն մենք կորսնցուցինք իրապէս մեր անկախութիւնը: Թէ մեր քաղաքական երազը ոչ մէկ ատեն այնքան վառ եղած է, և անոր իրականացման համար այնքան արիւն հոսած՝ որքան անոնց օրով: Թէ մեր ցեղային նկարագրի ազնուական տուրքերը իրենց մեծ գիծերուն մէջ խողովակուած ու

աւազանուած են մեծ տոհմերու մէջ, եւ անոնց միջոցաւ՝ Հիմնովին սխալ է այն կարծիքը թէ անոնց կեանքը եղած ըլլայ երկպառակութեան, եսասիրութեան և փառամոլութեան հանգէս՝ անընդունակ երկրի կենսական շահերու մտահոգութեան: Անշուշտ հայ իշխաններու մէջ կային նաեւ այնպիսիներ, որոնց մտքին հորիզոնը աւելի հեռուն չէր քան իրենց կալուածներուն սահմանը, սակայն ասիկա բնաւ տրորդ մը տայնութիւն և հոգեվիճակ եղած չէ, եւ չէր կրնար ըլլալ: Եւ թէ վերջապէս մէկ թագէն գէպի միւս թագ երկարաձգուող չորս դարերու ժամանակամիջոցը, եղած է զարգացման ընթացք մը, հակառակ արտաքին արհաւիրելի միջամտումներուն, և ստեղծուած դժնդակ պայմաններուն: Իսկ պսակաւոր Բագրատունիներու հովանիին տակ հայ մտքի և հոգիի ճիւղը լիացուցեր է ոչ միայն ինքզինքը, այլ իր բաժինն է բերեր դարու ընդհանուր մշակոյթին: Ազոնց մը պէտք էր այդ շրջանի պատմութեան հոսանքին մէջ բռնելու և հաստատելու գիրար խաչաձևող ու հակառող վիճակները, մէկտեղելու գիրար լրացնող վկայութիւնները, վտարելու մամաակի և ընդհանրութեանէն բացառուող վիճակները, հանգիսեցնելու նկատումներով բացառուած յատկութիւնները, կառուցանելու պատմութիւնը իր յաւիտենական սխտեմին մէջ, ուր բոլոր դարերու մարդկային կեանքը հակառակ միջավայրի, ցեղի, և ժամանակի տարբերութեանց՝ իր խոշոր երեսներուն և ձգտումներուն մէջ նման է, աննման մնալով հանդերձ: Ու մտածել թէ տարիներով մեր պատմաբանները պատմութեան իրենց դասագիրքերու մէջ զրոյմաթուղթերու նման հաւաքեցին և զետեղեցին խորհրդանշան ու ջամհանը, առանց կարենալ զգացնելու ընթերցողին այն ոգին և իմաստը, տաք և իրաւ, որ փառքն է վերաւոր ու միլամազ՝ ձիկ հայութեան: Այս վերապանքը կ'աժանցի ոչ միայն մեթոտէն, ոչ միայն քննադատական ոգիի պակասէն, այլ առաւելաբար զրական զգայարանքի նիհարացումէն: Եթէ մատենագարան հոտող հատորները լայնատարած էջերու վրայ թափած իրենց կորովը կիրարկէին քիչ մըն ալ ոտքի հանելու մագաղաթներու այդ ծալքերէն հոգին՝ որ կորիզը կը կազմէ թաղուած աշխարհներուն,

վերագտնուէր թերեւս այն զոր մենք կեանք և քաղաքակրթութիւն կը կոչենք: Ազոնց՝ «Բազրատունեաց փառք»ը պատմական իր վերկառուցման մէջ այս իրողութիւնն է որ ի յայտ կը բերէ ու պէտք չկայ ըսելու թէ ո՛ր աստիճան թանկագին է այս ճիգը մահաւանդ մեր օրերուն, երբ սովը համատարած է հոգեղէն արժէքներու կրկէսին վրայ: Ոչ միայն մագաղաթեայ մեր գանձերը, այլ նաև մեր տաճարներու քարերը կը սպասեն ուղեղին մէջ աչք ունեցող այն տեսանկէցին, որ ազատագրէր պիտի գերենք իրենց հաղարամեայ կախարդանքէն, ու ըսէր մեզի լեզուն այն խոռովիչ յիշատակարաններուն, որոնք մեր դարերու տապանազրերը կը մնան զեռ:

Գիտէինք թէ Բազրատունեաց շրջանը մեր պատմութեան մէջ եղած է շարք մը՝ անմահ հերոսութիւններու և սխրագործ շինարարութեանց, սակայն հազիւ կրնայինք վերահասու ըլլալ այն մեծ ճիգերուն, որոնք այնքան զեղեցիկ կերպով պատկուցան Սչոտի սերունդին կողմէն, մայրի մը նման փռելով իր հանճարեղ, աշխարհաչէն, և աշխարհակալ տոհմին ճիւղերը հայ և հարեան երկիրներու վրայ, զօղելով Կովկասեան ժողովուրդները համաբաշխութեան օղակով մը, քիչ անքամ տեսնուած արեւելքի արեւին տակ: Զէինք գիտեր թէ Բազրատունեաց փորձը՝ ուրիշ նպատակ չունէր բայց ընդգրկելու համար Կովկասը, հակառակ միջնադարեան նեղմիտ միջավայրի պայմաններուն, ուր կրօնական, ցեղային և աւատապետական խրամատները արգելք են պետական խոշոր կազմակերպութեանց, լայն չափերով իրադրութեամբ այս յղացքը կը կազմէ այս նշանաւոր տոհմի պատմական փառքը: Ազոնցի էջերէն հայ Բազրատունեաց շրջանը Բիւզանդիոնի և արաբներու դէմ իրենց բախումներով կը կազմէ քիչ անգամ իր նմանը ունեցող վիթխարի տրամայ մը: Հայը խոհեմ բայց վրէժխնդիր, յամառ ու ռազմասէր, երբեք հաշուի չառաւ պայմաններու դժուարութիւնը, եւ նոյնիսկ զիմացիին զօրութիւնը, երբ հարկ էր թօթափելու բռնաւորին զօրութիւնը: Մեր աշխարհէն ոչ մէկ քաղաք, բերդ ու ամրութիւն անձնատուր չէ եղած՝ առանց արիւնհահեղ զիմադրութեան: Գաղափարապաշտ և յանգուգն, իր պարտութիւններն

խիլ ուրիշ բան չեղան՝ բայց իր խոյանքները մեղմելու և վրէժը դուրսդուրու շրջան, խոցուած դադանի նման որ իր վերքերը կը լղէ քարայրին խորը: Ազոնցի էջերուն մէջ Բազրատունեաց քաղաքակրթութեան շքեղ խոյանքը գէնք ու գրահի շոտաչիւնով՝ աւելի քան սրտառուչ է:

Ի՞նչ հրաշք, որ այս գրեթէ քնարեղ գական գեղեցկութիւններու, խոռովքներու զգացումներու սեւեռումը յաջող ընել Ազոնց բոլորովին հեռու մնալով մեր զրականութեան ընթացիկ հետադարձութենէն՝ որ բառ է ու փրփուր: Ազոնցին էջերը մեզ կը յուզեն, կը համակեն զուտ իրողութեանց ներքին կրակովը, բոլորովին հեռու այն եղանակէն որով փորձեցին Մխիթարեանները և մեր զոյգ նոր զրականութիւնները այդ զգացական վիճակները արժեւորել զրական միջոցներով: Անին, ուր կը խտանայ և կը մարմնաւորուի այդ օրերու մեր ժողովուրդի հանճարին ճիգը, մեր ցեղի մեծագոյն յաղթանակը, հակառակ դժնդակ պայմաններու պարտադրանքին: Անի մեծ ամառ, խորունկ ու սրտապատար գաղտնիքին մէջ վերահասու կ'ըլլանք միայն, երբ ծանօթանանք զայն գոյաւորող մեծ տոհմի պատմական գերին: Վասնզի Բազրատունիք կաթողիկէներ և պալատներ կառուցանելէ, և կամուրջներ կապելէ առաջ, զօղեցին մարդկային սիրտերը իրարու, կառուցանելով իրենց քաղաքական փառքը:

Ինչ որ սիրելի է մեզի համար հաստատել Ազոնցի վերոյիշեալ երկու պատմական ուսումնասիրութեանց մէջ, ատկաձգութեամբ եւ ֆիլոզոֆիի գոյութիւնն է: Ոմանք թերեւս վտանգաւոր դտնեն այս պարագան, որ կրնայ մտքի քմայքներու տանիլ պատմախօսը՝ վերագրելով պատմական անձերուն և անցքերուն մտքի և հոգիի կեցածքներ՝ որոնք ճիշտ ու արդար չըլլան թերեւս: Յետոյ այսօր մի գուցէ հեգնուի պատմութեան մէջ իմաստասիրութիւն տեսնելու ժիժ. դարու սիրական ու փնտռուած տարազը, սակայն առանց անոր ալ պատմութիւնը իրողութեանց թանգարան մըն է: Ի վերջոյ զիպուածը չէ որ կը վարէ, այլ իմաստը, գաղափարը, ոգին: Եթէ նոյնիսկ գէպքերու դասաւորումը եւ տուած դասը յաճախ հերքումն իսկ կը թուի ըլլալ այդ իմաստին բայց ժամանակին մէջ

անոնք կը դաշնաւորուին, ըլլալու համար ի վերջոյ ոգիի ու գաղափարի շէնքին քարն ու երկաթը: Յաճախ մեր պատմութեան շրջանները դատուած են կա՛մ իրենց բացասական ու փոքր արարքներով, և կամ մեծագործութեան մը լոյսին մէջ միայն: Սակայն երբ անոնք կապուին տեսակէտներու, այն ատեն անհրաժեշտութիւններ կը դառնան: Ո՞ր քաղաքակրթական շէնք եւ իրագործում իր գլուխը արեւին եւ արմատները ոճիրներու դէզին մէջ չէ միսած:

Ազոնց սիստեմի է վերածելը մտածման և ձգտումներու արդիւնքները, այսինքն յօրինման փորձն է ըրեր Բագրատունեաց շրջանի հայ մտադասցիւն: Լոյս է սփռեր նոյնպէս շրջանի ընկերային կառույցի և հոլովոյթներու վրայ, արժեւորելով այն բոլոր ձգտումներն ու յեղաշրջումները որոնք մեր պատմական կեանքի զարգացման կապն ու հանգրուանները կը շինեն: Ու վերջապէս ոյժի ու աշխարհայեացքի վերածելը Ժ. դարու խռովքը իր փառաւոր ու պատմական երկունքին մէջ:

Նոյնքան սրտագրաւ է իր խորունկ հայրենասիրութիւնը այս բոլորին վերեւ, առանց խաթարելու գործին գիտական առողջ հիմունքը սակայն. հայրենասիրութիւն մը որ ողբով ու ողմանթիւմով չուր, այլ կը մնայ իրրեւ անսպառ ու քաղցրագին լոյսը իր մտքին ու հոգիին, մեր աւերներուն փառքերուն և մութիւններուն վրայ առկա: Եւ հայրենապարծ այդ զգացումը կը վերածուի լուրջ ու հպարտ աւաղանքի մը երբ օտարներու փառքին կը ծառայէ: «Հայերը Բիւզանդիոնի գիտութեանց մէջ», «Մամիկոնեան իշխանուհին Բիւզանդիոնի դահլին վրայ» և «Վասիլ Բիւզանդական մեծագոյն կայսրը» իր պատմական որոնումներուն կարելի է հետեւիլ առանց զգալու տրտում բայց պսակաւոր փառքը այն հայորդիներուն, որոնք իրենց հայրենիքէն դուրս ուրիշներու սպասը ըրին: Ու ինչ տխուր զուգահիւսութիւն երբ ինքն ալ, ուրիշ փառք մը, նոյն ճակատագիրը ունեցաւ: Վարդ, Վասիլ, Լեոն, որոնցմով կը սկսի հայկական շրջանը բիւզանդական պատմութեան մէջ, իրրեւ զօրավար, կայսր և գիտուն իրենց յաջորդներով անհամեմատ փառքով պսակեցին բիւզանդական

մէկ ու կէս դարը: Պէտք է կարգաւ պատմական իր այդ ուսումնասիրութիւնը իրաւելի ըլլալու համար այն կրայոյզ որոնումներուն որոնց կը լծէ իր միտքը լուսաւորելու համար հայ հանճարին ստեպ ծանրաթախի՝ բայց միշտ արիւնոտ կառափը օտարներու և իրենց փառքի զառթափին: Բայց վրայ: Անուններէն տոհմերու, առասպելներէն իրականութիւններու երթալու իր տաղանդը կը մնայ անզերպաւանցելի, իսկ մանրակրկիտ իր ծանօթութիւնը տիրող տոհմերու սովորութեանց եւ ժամանակի գէպքերուն և անոնց մեկնութեանց աւելի քան հմայիչ է:

Ութերորդ դարու վերջերը Մամիկոնեաններու Բիւզանդիոն գաղթը հայ զօրավարներով ողողեց արքունական բանակը, և հիմը ձգեց հայկական պերճ հարստութեան և Բիւզանդիոնի իսկական մեծութեան: Վսեմ բայց գծախտ ճակատագիր այս մեծ տոհմին որուն քաջերը հոս ևս ցանկեցին միայն մեծագործութիւններ, իսկ ուրիշներու յաջողուեցաւ քաղել հունձքը: Իսաւրեան արքայական տան վերջալոյսին կայսերական բանակը հայերու ձեռքն էր: Հինգ զօրագլուխներէն չորսը հայեր էին, գլխաւորաբար Մամիկոնեաններ: Հայ և յոյնի խուլ պայքարը արդէն սկսած էր: Վարդան, Արշաւիր և Լեոն պատկերամարտ, որ յաջողեցան զրաւելու կոստան գլխաւոր գահը, դոյութեան այդ պայքարը տարին անման հերոսութեամբ: Անոնց զաւակներէն շատեր Եկեղեցոյ մեծութիւններէն եղան կազմելով վաւերական սուրբերէն Յոյն Եկեղեցոյ, ուրիշներ արքայական ծիրանին ու թաղը հագան:

Աւելի քան սրտայոյզ է հետեւիլ այս ամենուն: Կախարդական տեսարան մըն է զոր կը փռէ Ն. Ազոնց իր ուսումնասիրութեանց մէջ, իսկապէս կախարդական ու առասպել այդ Բիւզանդիոնի, ուր միջին դարը, արեւելքը, հայ լեռները, Արաբիայի աւազը, հիւսիսի սառնամանիքը իրարու ժամադրութիւն կուտան կարծես՝ անհասելի գահու մը պատուաւորանին: Մեր զրակաւնութեան մէջ քիչ էջեր կան ուր արեան, դաւի, գեղեցկութեան ու քաջութեան ու մահուան այս տրաման ըլլայ նուաճուած այն կատարելութեամբ և իրաւամբ՝ զոր կը

հաստատունք Ազոնցի գրչին տակ, բիւզանդական իր ուսումնասիրութեանց ընդմէջէն: Ի՞նչ խորագոյն թափանցումով անիկա կը գատէ տոասպէլը, սուտը, ծածկուածը, աղաւաղուածը, խեղաթիւրուածը — բոլորն ալ արդիւնք բիւզանդական քրոնիկները սըրբագրող օգիին — և կը գտնէ իրաւը, մարդկայինը, հարազատը: Տեսակ մը հազար ու մէկ գիշերներու հէքեաթ քանի մը հարիւր տարիներու վրայ երկարածգուող: Ն. Ազոնց վաւերական գրագէտ մըն է, երբ կայսրեր, կայսրուհիներ, մեծ հոգեւորականներ, մեծ զօրավարներ, խուլ զանգուածներ կը նեաւէ կրկէս անոնց վրայէն վերցնելով աւանդութեան մաշած մաշկեակը, երեսն բերելով մեզի համար գիտար ըմբռնելի ահաւոր աշխարհը, իր խռովիչ իրականութեանն ու գեղեցկութեանը մէջ: Եւ այս ամէնը առանց գրականութեան և առանց տափափութեան: Առանց հմտութիւն ծախելու սնապարծութեան, ամէն բան ըսելու ունայնամտութեան. ու տսիկա Ազոնցի արժանիքներէն մին է: Ի՞նչ մեծ բարիք պիտի ըլլար այս մարդը, եթէ այս աշխատանքը տարածուէր մեր ժողովուրդի պատմութեան ամբողջ երկայնքով, ահա թէ ինչու խորունկ է մեր կսկիծը և անդամաւնելի մեր սուգը:

Մեր օրերու մեծագոյն կորուստներու երկրորդն է անիկա, կոմիտասէն ետքը. անոնք մարդեր էին որոնք ազգ մը գտան:

ԵՂԻՇԷ՛ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՊԱՆԿԱՅԻՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՔԱՆԱՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏԱՍՈՒՆՔՆԵՐ ՅՈՐԴԱՆԱՆՈՒ ԶՈՒՐԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Շնորհիւ հրեայ պատմագիր Յովսէփոսի, զիտենք որ իր դարուն Հուլէ լիճը կը կրէր Սեմագոնիդիս անունը, ինչ որ կը հաստատուի Թալմուտի միջոցաւ ալ, ուր կը կարդանք «Սեմագ» ձեւը, և թէ լիճին շրջակայ դաւառը կը կոչուէր Ուլաթ հա, զա՛րձեալ ըստ Յովսէփոսի, որ ալ է Հուլէ անունէն, վարչականօրէն զօրձածական դեռ Միջին դարուն: Արդ, Սեմագ կամ Սեմագոնիդիս լիճի ամբողջ շրջանը, ըստ Ռաս Շամբայի բնագրին, զիցարանական այն վայրն էր՝ որ հիներէն կոչուած էր նաեւ ան — Սմաֆ «Սամաքի ճախճախուտ»ը, ա՛յն ձևով որ յիշուած է բնագրին մէջ և որ ճշգրտէն կը համապատասխանէ այժմու wrs էլ-Հուլէին: Եթէ վերին Յորդանանի գաւառը կարեւոր դեր մը խաղացած է փիւնիկեան հնագոյն զիցարանութեանց մէջ, պարզ ա՛յն պատճառով է որ իրենց մերձակայ ծովեզերքին վրայ հաստատուած Սիդոնացիք հո՛ն տաւածած էին իրենց տիրապետութիւնը: Արդ, ըստ Հին Ուխտի գրոց, Լայշ քաղաքը Դան անունը առաւ՝ երբ Դատաւորաց Ժամանակ Դանի խորայիլեան ցեղախումբը հո՛ն հաստատուեցաւ, շատերու կարգին մասնաւորաբար բնական հարստութիւններով օժտուած այդ գաւառը խուզարկելէ յետոյ:

«Եւ նոքա առին զոր ինչ արարն Միքա եւ զքահանայն նորա, և չօգան ի Լայիսա՝ ի ժողովուրդն հանդարտացեալ և վստահացեալ յուսով. և հարին զնոսա սրով սուսերի, եւ զքաղաքն այրեցին. և ոչ ոք էր որ փրկէր. զի հեռի էին ի Սիդոնացւոց, և բանք ինչ ոչ էին նոցա ընդ ումեք ի մարդկանէ. եւ նա կայ ի հովտի տանն Ռովբայ: Եւ շինեցին զքաղաքն և բնակեցան ի նմա. և կոչեցին զանունն նորա Դան՝ ըստ անուան հօրն իւրեանց՝ որ եղև յիսրայելի. և էր անուն քաղաքին յառաջագոյն Լայիսա: Եւ կանգնեցին իւրեանց որդիքն Դանայ...» (Դատաւորաց՝ ԺԼ. 27 - 30):

Առաջին անգամ կը պատահի որ արտաքին աղբիւր մը ստուգէ Դատաւորաց Դիւրին տուեալներէն մէկը, շա՛տ աւելի կարեւոր եզրակացութեան մը յանգել տա-

լով Ս. Գրական զեանի վրայ աշխատող գիտունները: Դանացիներու պարագայական զաղթի պատմութեամբին մէջ ո՛չ իսկ նուազագոյն յիշատակութիւնը կայ Փղշտացիներուն: Եւ արդարեւ ԴԱՏԱՆՈՐԱԳ Գիրքը որոշապէս կը հաստատէ որ Դանացիներու տեղավորութիւնը ո՛չ թէ Փղշտացիներէն պարտադրուեցաւ, այլ Ամհորացիներէն:

«Եւ նեղեաց Ամուրացին զորդիսն Դանայ ի լերինն, զի ոչ տայր նոցա թոյլ՝ իջանել ի հովիտսն: Եւ սկսաւ Ամուրհացին բնակել ի լերինն մուրաստանի...» (ԴԱՏԱՆՈՐԱԳ՝ Ա. 34): Արդ, Փղշտացիք տակաւին հաստատուած չէին Սուրիոյ հարաւային ձովեղեբքին վրայ և հետեւաբար կարելի պիտի չըլլար եգիպտացիներու ծանր լուծէն ազատելու Աստուծոյ խոստման համաձայն Իսրայելի որդիներուն ելքը զնել 1225 (Դ. ա.) տարիէն կանխագոյն թուականի մը, ինչպէս որ տակաւին շատեր սովոր են զնել:

Միակ դժուարութիւնը որուն կը բախին գիտուններ՝ սա է որ Սուրիոյ և Պաղեստինի մէջ արօտավայրերը քիչ ըլլալուն կարելի չէր մեծ թիւով արջառի հօտեր բուծանել: Միակ և բարեպատեհ բացառութիւնը Պասանի երկիրը կը կազմէր, ու ա՛յլ աւելի վերին Յորդանանի շրջանը, մասնաւորաբար Հուլէ լիճի շրջակաները, ուր առաջին ակնարկով նախ կը տեսնուին ցորենի անհաշուելի արտեր: Հո՞ս են նոյնպէս կորի Արաբներուն բնակավայրերը, իրենց ազնուազգի ուղտերովը, գոմէշներովը ու ոչխարի հօտերովը: Գետին երեսի ամէն մէկ վայրէն ժայթքող բազմաթիւ ակերու շողորհիւ խոնաւցած կարմրամոյն սև հողէ բաղկացած դաշտավայրը չափազանց պարարտ է: Լիճին մօտ բուսականութիւնը հրաշալի պայմաններու տակ կ'աճի: Բոլորովին վճիտ ջուր մը կը հոսի առատօրէն, բայց դժուարաւ կարելի է ջուրին մօտենալ, վասն զի անցնիլ պէտք է ոտնասոյղ արօտավայրերէ, ուր կը բարձրանան բուններնին հողի մէջ թաղուած պապիրոսներ, բաւական կակուղ տղամային տարածութեան մը վրայ: Երեք մեղրէն աւելի բարձր եղող իր ցողունովը, պապիրոսը կը կազմէ հատանելի իսկական անտառներ: Լիճը չափազանց շատ ձուկեր ունի իր մէջ և զինքը շրջապատող արօտավայրերը մասնաւորապէս կը յարմարին ուղտի և գոմէշի: Պա-

պիրոսի հունձքը շատ արդիւնաւոր է ու ծառերու չափ հասակ ունեցող պապիրոսը կը ծածկէ գրեթէ ամբողջ լիճը իր տղամային ընդարձակ շրջականերովը:

Երկրին ներկայ վիճակը սակայն կարելի չէ երբեք բաղդատել անցեալի բարգաւաճ վիճակին հետ, այնքան որ յետագիւած է: Ո՛չ մէկ կասկած որ հիները իրենց ճարտարութեամբը շատ հին ժամանակներէն ի վեր կրցած էին օգտագործել ջուրերը ու նոյնքան օգտագործել կենդանաբուծութեան այնքան յարմարութիւն ունեցող հողը: Ու տակաւին միջին դարուն մէջ արաբ աշխարհագիրներ Հուլէի գաւառը կը ներկայացնեն բազմամարդ ու չափազանց պտղաբեր, ջուրի բազմաթիւ ընթացքներով ոռոգուած, ուր այնքան յաջողութեամբ կը մշակուին ու կ'աճին բամպակն ու բրինձը: Պէտք չէ զարմանալ ուրեմն որ այդքան առատութիւն պարգևող ջուրի ակիր ամբողջ շրջանը ճանչցուցած ըլլան իրր Ալիյան Բա'ազի անձնական երկիրը, իբր տէրը ընդհողեայ ջուրերու:

Այս երկրի հիւսիսը Տիրուսէն Դամասկոս տանող հին ճամբայ մը կ'անցնի, որուն հետքերը ներկայիս ամբողջովին գտնուած են: Ս. Գիրքը ուղեւով ակնարկել զիրար կտրող կարեւոր ճամբաներու մէջ Դանի ունեցած գիրքին, կ'ըսէ.

«... և եղիցի Դան օձ դարանակալ ի ճանապարհի, հարկանել զգարչապար երկվարի և ընկենուլ զհեծեալն յետա...» (ԻՐՈՆՈՂԻ՝ ԽԹ. 17-18):

Բայց չաստուածները չէին դժուարեւ ցամաքային այս ճամբան ընտրելու. անոնք վերին Յորդանանի արօտավայրերը կը հասնէին, «թռչելով» Լիբանանի վրայէն:

Այժմ տեսնենք Ռաս Շամրայի (հինն Ուկարիդ) մէջէն ու շրջականերէն գտնուած բազմաթիւ շահեկան տախտակներէն (tablettes) այս մէկը, ուր՝ ըստ որում կը յիշուի թէ երկիրը լեցուն էր վայրի ցուլերով, կ'ենթադրուի թէ Բա'ազ հոն չէր հասներ առանց զինուած ըլլալու, մանաւանդ որ հոն պիտի երթար զարնել սպաններու համար իր հակառակորդները, որոնք անտարակոյս ցուլերը պիտի ըլլային, քանի որ անոնցմէ զատ ուրիշ ունէ կենդանի չի՛լ յիշուելի սոյն բնագրին մէջ: Այսպէս հոն կը կարգանք:

«Ան (Բա'աղ) ձեռքին մէջ առաւ իր աղեղը, եւ իր նետերը՝ իր աջ կողմը»:

Ապա ան ուղղութեամբ [լեռն]՝: Դէպի Սամաի արօտավայրը, լեցուն վայրի ցու-

եթէ ընդունինք այս մեկնութիւնը, այն ատեն մենք զմեզ կը գտնենք, ըստ René Dussaud-ի, Բա'աղի նոր օրսի մը առջև: Գեթ. Հայր Լակրանտ(*) իրաւունք ունէր արդարեւ «օրսորդ» բառով թարգմանելու agzotès մակդիրը՝ զոր Պիպլոսցի Փիլոն կը վերագրէր xochonով մը պատկերացում ու ցուլերէ շրջապատուած չաստուծոյ մը, զոր ճիշտ պիտի ըլլար անշուշտ ընդունիլ Հելլոսպոլսական Արամազդ չաստուծոյ կուռքը(**): Ու արդարեւ Հելլոսպոլսական (Պա'ալպէք) այդ արձանը ներկայացուած էր Բալլսինիոն անունին տակ: Անազ կոյսը Բա'աղի կը հետեւի, թեաքարէ՝

«Անազ կոյսը թեք կը վերցունէ,

Ան կը բարձրացնէ թեք, ու թռչելով կը հասնի Սամաի արօտավայրը, վայրի ցուլերով լեցուն»:

Այն գաղափարը թէ չաստուծոնները ուղած ատեննին կը տեղափոխուէին, շատ ընդհանրացած էր ու դարձեալ դիւրաւ կը բացատրուէր այն երեւոյթը՝ որ շատ յաճախ չաստուծոնները իրր հետեորդ, թռչուն մը ունին իրենց հետ: Այսպէս՝ Սանգոնեաթոն միայն էլ չաստուծոյն չէ որ թեքեր կուտայ, այլ և բոլոր միւս չաստուծոններուն, «ցոյց տալու համար որ անոնք կոռոնոսի (Kronos) հետ կը թռչէին»: Ասկէ զատ չաստուծոններու ընտանիքին մէջ ընդհանրապէս երկնային սուրհանդակներն են որ պէտք ունին աւելի փոխադրական նման միջոցներու: Չաստուծուհիները նախասիրաբար կ'ընտրեն իրենց հետեորդները, ըլլան անոնք Խիսը, Նեփթիսը, կամ Իշթարը: Ինչպէս կարթագինէն, անանկ ալ Ուկարիդը տուած է թեաւոր չաստուծուհիներու պատկերներ: Ռաս Շամրայէն ու հոսկէ ո'չ շատ հեռու իր Բա'աղ տաճարէն գտնուած քարակրային կոթողի (stèle) մը վրայ փորագրուած չաստուծուհին՝ որ Անազը կրնայ եղած ըլլալ, մէկ ձեռքին մէջ նիզակը բռնած է, իսկ միւսին մէջ կանթաւոր խաչը,

«ու իրր շրջազգեստ կը կրէ թռչունի մը թեք, իր բարեձեւ մարմնոյն վրայ ամբացուած»: Պիտի տեսնենք նոյնպէս որ Բա'աղ թռած վիճակի մէջ աղեղը կը քաշէ, յղացում մը՝ որ իրականացած է Ասուր չաստուծոյ նկարներուն մէջ:

Արդ, Բա'աղ և Անազ կը հասնին Սա-մաքի դալարազարդ երկիրը: Անազի եղբայրը՝ Ալիյան Բա'աղ՝ չաստուծուհին կ'ընդունի հետեւալ բառերով.

«Այն ատեն Ալիյան Բա'աղ կը բռնայ աչքերը, կը բռնայ աչքերը,

Ու կ'ըսէ, ու կ'ըսէ.

(Ո՛վ) կոյս Անազ (զու) չորհալի (եւ)

Բոլոր արօտավայրերուն մէջ»:

Քերթուածին յաջորդ տունը քանի մը անորոշութիւններ կը ներկայացնէ: Պր. Virolleaud այնպէս կը հասկնայ որ Բա'աղ յարգանք կը մատուցանէ Անազի ու նոյն իսկ կը խոնարհի անոր օտքերուն առջեւ, ինչ որ զժուար է ընդունիլ: Հետագայ տողերուն մէջ պարզ է որ իր աղեղովը զրահուած չաստուծու աղեղածիլներու յատուկ ծնրաչոք զիրք տուած է ու գետին հակած է պարզապէս քաշելու համար:

«Բա'աղ կը վազէ զէպի նա (Անազ)

Ու կանգ կ'առնէ անոր օտքերուն առջև:

Մէկ ծունդը գետին կը դնէ ու կը հակի.

Ապա ձայնը կը հանէ ու կը գոչէ.

(Ո՛վ) Տիկինդ արօտավայրերու և...

(Իմ) եղջիւրս (իմ ուժս) քու ապահովու-

(Ո՛վ) կոյս Անազ, [թիւնդ (է)],

(Իմ) եղջիւրս քու ապահովութիւնդ (է)»:

Յայտնի է որ եղջիւրը ուժին խոհրդանիշն է ու Բա'աղ ներկայացուած էր՝ մասնաւորապէս Ռաս Շամրայի կոթողին վրայ, կրելով եղջիւրաւոր խոյր մը: Ո՞րպիսի վտանգ մը կը սպառնար Անազի. միայն վայրի ցուլերն է որ կրնային յարձակիլ իր վրայ:

«Բա'աղ կը քաշէ (աղեղը), [թռչելով, Բա'աղ կը քաշէ (վայրի ցուլերուն վրայ), Մենք պիտի զգեսնենք թշնամիները [նետը]: Ու գետին պիտի տապալենք հղբօրդ թշնամի-

Այդ եղբայրը Ալիյան Բա'աղն է. քիչ յետոյ յայտնի պիտի ըլլայ թէ ինչո՞ւ համար ան թշնամին դարձած էր վայրի ցուլերուն ու միաժամանակ պիտի բացատրուէր Բա'աղի ու Ամազի իրարու հետ ունեցած աղերսը.

(*) Etudes Religieuses Sémitiques. Բ. տպագրութիւն. էջ 412):

(**) Տեսնել իմ՝ Հելլոսպոլսական Արամազդի Պիլնէ: Անանք ընդարձակ զրուցութիւնը, Կոչնակ 1940 և 1941:

«Այն աստեղ կոչա Լեւադ վերցուց աչքերը,
 Լեւ վերցուց աչքերը,
 Բւ ան գոչեց, ան գոչեց
 (Լէւ) մատաղցու երինջը որ կուգայ (ու) կ'եր-
 Լեւ կուգայ ու կ'երթայ թայ,
 Բւ ան կուգայ ցաւերովը (ձննդական) թայ,
 Հաճելի ու զեղատեսիլ (գաւառներու մէջ)»

Բնագրին մէջ երեցած ընդհատ մը
դժբախտաբար թող չի տար հետեւելու
գործողութեան շարունակմանը, բայց եր-
բորդ սխնակին վրայ կարդացուած հետա-
գայ տողերէն կը տեսնուի որ կը գտնուինք
շարունակ Սամաքի բնածիր երկրին մէջ.

«Նէ՛կ Կ'երթայ ու Կը յառաջանայ (տղաբերքի միւն-
նոյն ցաւերով)»,
Մատաւելի ու զեղատեսիլ (երկիրներու) մէջ,
Մատաւելցու երկնջը, մատաւելցու երկնջը...
Նէ՛կ վարձ Կը զնէ ցուէ մը (Բա՛ւաղ Հատաւելի Համար)
Ու վարձի եզ մը (մերթիկներու Զիւռուրին Համար)»

Պր. Virolleaud կ'ընդունին որ բնագրին մէջ մէկէ աւելի անգամներ յիշուած «հաճելի և գեղեցիկ» բացատրութիւնները կը պատկանէին իրականութեան մէջ այդպէս կոչուած երկրին: Արդարեւ բաւական նշանակելի պարագայ մըն է զիտել որ Հուլէ լիճին մերձակայքը զիւր մը կայ որ Նա'իրմէ կը կոչուի: Անտարակոյս որ այս անունով զիւր մը զիպուածական հանդիպում մըն է պարզապէս, և որ կը յատկանշէ գաւառը: Տարակոյս էլ կայ որ ծնածը մէկ հորթ է միայն ու ընդհանրապէս կը զիտուի որ մորթիներու ձիաւորը Ալիյանն էր. կրնայ ըլլալ. բայց հոս կը թուի նոյնինքն Բա'աղ Հատտատը ըլլալ: Յաջորդ համարներէն յայտնի կ'ըլլայ արդարեւ՝ որ Պր. Virolleaudի այդ հատուածին վերակազմութիւնը ճիշտ է, վասն զի ան կը յենու հատուածին վերջաւորութեանը՝ ուր դէպքերը այլևս լրացած ըլլալով, Անադ կ'աւետէ բարի յուրը:

«(Անշաղ) կը զիմէ Բա՛աղի.
Աւետէ՛, ո՛վ Բա՛աղ, էլի բարի լուրը.
Աւետէ՛ զայդ, (ո՛վ) Տակնիկ որդի!
(Գիտցընելու համար՝ որ) Բա՛աղ Հատ(տատ)
ցուլ մը ունեցաւ
Ու մըրիկներու ձիաւորն ալ՝ վայրի եզ մը,
Թող հըճուի Ալիյան Բա՛աղը!»

Բնագրին բոլոր հատուածներուն մէջ
«Հնորհ» և «գեղեցկութիւն» Ալիյան Բա'աղը
կը յատկանշեն միայն:

«Արօտաւայրին (մէջ) դէպի իմ Շնորհա կը
թափառիմ,
Դէպի Դեղեցկութիւնը ջրեղերքի դաշտին ։»

Նշանակելի է նույնպէս որ մատուցու
ելինքը կը շրջապատէ իր հորթը ու ասիկա
բնական է, վասն զի հորթը իր տեղը պիտի
ունենայ չատուածներու քով: Դժբախ-
տաբար հատուածը հոս եւս պակասաւոր է:
Ըստ René Dussaudի կարելի է այսպէս
լրացնել.

«(Մատակ ցուլը) կը գրուէ (իւ հորթը)
(Մատակ ցուլը) կը գրուէ (իւ վաճի ցուլը)»:

Հատուածին այս վերջին տողերը վեր-
ջիշէն կուտան Արշալան թաղի (յայնկոյս եփ-
րաւի, Կարկեմիշէն ոչ Հատ հեռու) փղոսկրէ
բազմաթիւ նուրբ շիգնները (plaque), որոնք
կը ներկայացնեն իւր հորթին կաթ տուող ու
զայն զգուող կով մը: Թէ՛ այս և թէ փու-
նիկօ - կիւրապան միւսնոյն մոտիկ թուր
նմոյշները կը պատկանին աւելի եզէական
արուեստին՝ քան թէ եղիպտականին, երբ
աւելցուի նաև որ եզէական աւանգու-
թեան մէջ մոտիկ կրօնական նկարազիր մը
ունի, ինչ որ կը պակսի եղիպտականին
մէջ: Դիտելի պարագայ մըն է նոյնպէս՝
որ փղոսկրէ այս Հատ թանկագին շիգններէն
Հատերուն կոնակի կողմը փորագրուած
փիւնիկներէն զիրերը Հատ աւելի հին են
քան Հազայիւր յիշատակող արձանագրու-
թիւնը: Պէտք է ընգունել որ Հազայիւ
թագաւորի կողմէ ապսպրուած կարասնե-
րու շինութեան մէջ Հատ աւելի հին շիգններ
գործածուեցան որոնք ո՛չ թէ Դամասկոսի
աշխատանոցներուն մէջ փորագրուեցան
ինչ որ Հատ ալ կարելի չէր, ալ փիւնիկ-
եան աշխատանոցի մը մէջ: Իսկ վրան իշ-
խանի մը պատկերը փորագրուած ու Հա-
զայիւր ներկայացնող փղոսկրէ ուրիշ շիգն
մը Դամասկոսի մէջ փորագրուած էր: Այս
բոլորէն հաստատ կերպով կ'ապացուցուի
որ փիւնիկեան արուեստագէտները Հատ
աւ ծանօթ էին Հուլէ լիճին գեղեցիկ շրջ-
նավայրին մէջ ծնունդ առած աւանգամ-
ային:

($\zeta_{\infty} \cdot$)

ԱՐՏԱՆԱԶԴ ԲՐՔԵՊՈ .

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՏՕՆԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆՔ

✱ 6 Ապրիլ, Բ. or Ս. Ջաշիկի: — Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աւագ Սեղանի վրայ: Ժառ. Վարժ. և Ընծայարանի երգեցիկ դասը, ինչպէս Ճրագալոյցի իրիկնադէմի պատարագին, այսօր ալ հանդարտ ու ներդաշնակ երգեց Վոմիտաս Վարդապետի դաշնաւորած բաղմամայն Ս. Պատարագը: Պատարագեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, որ և քարոզեց «Եթէ Քրիստոս չիցէ յարուցեալ, ընդունայն է քարոզութիւնն մեր, և ընդունայն են հաւատքն մեր» առաքելական բնաբանով: Յոյց տուաւ թէ Յիսուսի Յարութիւնը հիմն է ու ապացոյցը Քրիստոնեաներու և Քրիստոնէական եկեղեցւոյ հաւատքին: Եւ Յիսուսի Յարութեան պատմական ստուգութիւնը տեսաւ ու մասնանշեց նոյնինքն կեանքին մէջը Քրիստոնէական եկեղեցիին, եւ ռանդին մէջը պարզուէ ձկնորսներու նուիրումին, որոնք աննահանջ քարոզեցին խաչեալին Յարութիւն առած ըլլալը, որովհետեւ Յարութիւնն իսկ էր հիմը իրենց քարոզութեան, ապա թէ ոչ «ընդունայն պիտի ըլլար իրենց քարոզութիւնը», և անիմաստ՝ իրենց հետեւողներուն ալ հաւատքը:

Ս. Պատարագի աւարտումին, Մայր Տաճարին մէջ հանդիսաւոր թափօր կազմուեցաւ, զիստուութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, որ կենաց փայտի մասունքը պարփակող ճաճանչը ի ձեռքին կ'օրհնէր եկեղեցին լեցնող հաւատացեալները, մինչ զպիւրները կ'եղանակէին «Նշանաւ ամենալալթ խաչիւղ քո Քրիստոսը: Վարդապետներն ալ ամէնքը ունէին իրենց ձեռքը մէյ մէկ աչիւր՝ սրբոց մատունքներ պարունակող: Թափօրի վերջաւորութեան, Աւագ Սեղանին վրայէն, հանդիսապետ Սրբազան Պատրիարք Հայրը՝ կենաց փայտի ճաճանչով օրհնեց բաղմութիւնն ու տարւոյս հաւատացեալ ուխտաւորութիւնը, ապահով դարձ և անվտանգ ճանապարհորդութիւն մաղթելով անոնց ղէպի իրենց հայրենի տունները:

✱ 12 Ապրիլ, Նոր Կիրակի (Կրկնաճաշիկ): — Ս. Պատարագը, սովորութեան համաձայն Ս. Փրկչի վանուց մէջ մատոյց խոտովանահայր Հոգ. Տ. Մուշեղ Վրդ., և քարոզեց Հոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ., «Ո՞ւր է մահ յաղթութիւն քո, ո՞ւր են զոժիք խայթոց քո» բնաբանով: Մարդոց երջանկութիւնը արգիլող երեք երեւոյթներ նկատեց տառապանքը, չարիքը և մահը: Ամէն ժողովուրդ իր կրօնքով, արուեստներով, քաղաքակրթութեամբ փորձած է բացատրութիւն տալ այդ երեւոյթներուն: Քրիստոնէութիւնը եղաւ վերջին յայտնուած կրօնքը որ զիտոյաւ իրապէս լուսաբանութիւն բերել անոնց մասին, բանալով մարդոց երջանկութեան ճամբան, կենդանի օրինակովը Քրիստոսի Յարութեան. ատոր համար է որ ամենուն բերնով, առաքեալը կը հարցնէ,

հեղինութեամբ ու արհամարհանքով. «Ո՞ւր է մահ յաղթութիւն քո, ո՞ւր են զոժիք խայթոց քո»:

Ս. Պատարագէն յետոյ աղգային գերեզմանատան մէջ կանգնուած Արարայի հայ քաջերու յիշատակը պանծացնող կոթողին շուրջ հոգեհանգրստեան պաշտօն կատարուեցաւ: Եւ յուշարձանի առջեւ խօսեցաւ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ., մօտենալով այն խորհուրդին որ սովորական գերեզմանատուններէն յատկանշուող տարբեր նկարագիր մը կ'առնէ հայ գերեզմանատուններու մէջ: Ամէն գերեզմանէ ձայն մը կ'ելլէ, և ատիկա ձայնն է մեր անցեալը, արհաւիրտ պատմութեան, մեր մարտիրոս նահատակներուն, որոնք կ'ուզեն յիշեցնել իրենց տեղը լեցնող ողջերուն, հետեւուել իրենց, քայլուել իրենց ճամբէն, որպէսզի չմեռնի հոգին իրենց ժողովուրդին:

✱ 19 Ապրիլ, Կանաչ Կիրակի (Աւստումամբն): — Երէկ՝ Ս. Յարութեան Տաճարի Հայոց Վերնատան մէջ կատարուած էր օրուան նախատեսակը, յետ հանդիսաւոր մօտեքով «Հրաշափառ»ին՝ Տաճարէն ներս, զիստուութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր և ամբողջ Միաբանութեան: Այսօր, առաւօտեան ժամերգութենէն յետոյ՝ Ս. Յարութեան Տաճարի Հայոց Վերնատան մէջ, Ս. Պատարագը մատոյց, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ, Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ., Կախկոպտական թագով. քարոզեց Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ., «Յիսուս Քրիստոս խափանեաց զմահ...» բնաբանով: Յոյց տուաւ թէ Քրիստոսով յայտնուեցաւ ճշմարիտ ըմբռնումը մարդոց հոգիներուն անհատութեան: Մարդիկ որդիներն են Աստուծոյ, որ իր անհուն սիրովը չէր կրնար թող տալ իր զաւակներուն կորսուիլ, մահուան ու մեղքին շրջապաններուն մէջ գերի մնալով: Քրիստոսով ու Քրիստոնէութեամբ, մահը զաղրեցաւ ըլլալէ մօայլ իրականութիւն մը:

✱ 20 Ապրիլ Բշ. — Աւետումն Ս. Աստումամբն: Յետ հանդիսաւոր «Հրաշափառ»ով մօտեքի, Ս. Աստուածածնայ Տաճարէն ներս, Ս. Կուսի գերեզմանին վրայ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագը: Քարոզեց Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. «Ուրախ լըր բերկրեալ... զի գտեր շնորհս յԱստուծոյ» բնաբանով: Յոյց տուաւ մեծութիւնը Ս. Կոյսի գերին՝ վատասեւրած, հեթանոսացած տիեզերքին աղատագրման, սրբացման, երջանկութեան պատճառ և առիթ դառնալով, Եւ այս գերը՝ շնորհւայն արժանիքներուն զորս կրցած էր շտմարանել իր անձին մէջ, իբրեւ ընդունարանը երկնային զօրութեան, Աստուածային անձնաւորութեան:

✱ 3 Մայիս Կիր. — Տօն երեւման Սրբոյ Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, քարոզեց Հոգ. Տ. Շաւարշ Վրդ. «Իսկ որովհետեւ հրեայք նշան հայցեն և հեթանոսք իմաստութիւն խնդրեն մեք քարոզեցուք զխաչեալին Քրիստոս...» բնաբանով: Յոյց տուաւ թէ ինչպէս խաչը և Աւետարանը անարգուած են արդի իսկ ժողովուրդներու իմաստութեան առջեւ, որովհետեւ նիւթական արժէքներու, վաղանցուկ փառքերու յարգանքը տիրական է անոնց մտա-

ծաւմին ու հոգեբանութեան մէջ: Անոնց յիմարութեան ղէմ Գրիստոնէութիւնը կը քարոզէ լուրջ դարձնող, դիտակից, արթուն պահող խաչին պատգամը:

✱ 10 Մայիս կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութիւն. քարոզեց Հոգ. Տ. Արթուն Վրդ., ծանրանալով մասնաւորաբար բամբասանքի յոռի բնաւորութեան, որուն ենթակայ է զրեթէ ամէն գէշ ունակութիւններ իր մէջ սնուցանող անհատ: Յոյց տուաւ բամբասանքին աղիտաբեր հետեանքները որքան անհատին նոյնքան մասնաւոր ընկերութեան, ազգային կեանքին ալ համար, արգելք ըլլալով անոնց բարեւոք ընթացքին ու անման:

✱ 14 Մայիս եչ. — Համբարձում: Երէկ կէսօրէ յետոյ, Միարանութեան և աշակերտութեան մէկ մասը Զիթնեաց լեռը բարձրացաւ, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնը, նախատեսակը, Հսկումի կարգը և յաջորդ օրուան գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները: Դիշերը Միարանութիւնը վաղ քիւրդարձաւ: — Այսօր, ամբողջ Միարանութիւնը, ինքնաշարժներու երկարածիկ թափօրով Համբարձման սարը բարձրացաւ, ուր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ, «Հրաշափառ»ի հանդիսաւոր մուտքէն յետոյ, Ս. Պատարագը մատուցեց Հոգ. Տ. Գէորգ Վրդ. եպիսկոպոսական թաղով. իսկ ծառ գիրքի ընթերցումէն վերջ, Հոգ. Տ. Հմայեակ Արդ. ինթոյեան, որ Հոգ. Տ. Յովհաննէս Արդ. էթմէքճեանի հետ Մարտ 7ի Շաքաթ երեկոյին, «Յովհաննէս Որոտնեցոյն և Գրիգորի Տաթևացի» տօնին օրը, վարդապետական մասնաւոր աստիճանի իշխանութիւն ստացած էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր շնորհաբաշխութեամբ, իր անդրանիկ քարոզը խօսեցաւ. «Եւ մինչեւ պղծեցաւ հայէին ընդ երկինս երթալոյ նորա... արք երկու երեւցան նոյա... և ասացին... զի՞ կայք հայեցեալ...» բնաբանով: Յոյց տուաւ թէ ինչպէս աշակերտներու այս բաժանումը իրենց վարդապետին, տարբեր էր մարդկային առհասարակ իմացութեամբ և զգացութեամբ յուսալքող բաժանումներէն, երկինքին խոստումը որտապնդեց զիրենք, իրենց վարդապետին վերադարձի յոյսով: Բարձունքները բացառիկ հոգիներու միայն բնակավայր են, ուր տկար, ջլատուած հոգիներ չեն կրնար կենալ առանց մեղու: Քրիստոնէութեան փառաւոր յաղթանակները բարձունքներով խորհրդանշուած են:

✱ 17 Մայիս կիր. — Երկուդ մոլորակազոյ: Երէկ, երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախատեսակը կատարուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ: Այսօր ևս անդ պաշտուեցան գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները և մատուցուեցաւ Ս. Պատարագը: Քարոզեց Գեր. Տ. Կիւրեղ Մ. Վրդ. «Այս Յիսուս որ վերացան ի ձէնջ յերկինս՝ սոյնպէս եկեացէ...» բնաբանով: Համբարձման իրողութիւնը բնական լրացուցիչը նկատեց Յիսուսի հրաշալի կեանքին: Յիսուս չէր կրնար մեռած, անհետացած ըլլալ խաչելութենէն յետոյ. չէր կրնար նաեւ աւելի հրաշալի

վախճան մը ունեցած ըլլալ իր յարութենէն վերջ, քան երկինք իր վերացումը, յախեանական կեանքի մէջ իր մուտքը: Ու Յիսուս չէր կրնար իր աշակերտներուն տալ աւելի լիայնող խոստում մը քան Ս. Հոգիին առաքումը, որ մարմնացումն է զօրութեան:

✱ 24 Մայիս կիր. — Հոգեգալուստ: Երէկ երեկոյ, Ս. Փրկչի եկեղեցիին մէջ կատարուած էր «Հրաշափառ»ով հանդիսաւոր մուտքը, և երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախատեսակը Հոգեգալուստի: — Այսօր, նոյն եկեղեցիին մէջ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագը, որու ընթացքին կարդացուեցան Սրբաբան Հայրապետներէ հոգեգրուած ճառերն ու աղօթքները, ի մասին Ս. Հոգիի գալստեան: — Ս. Պատարագը մատուց և քարոզեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, բնարան աւելնելով Աւետարանին խօսքը. «Հոգին Սուրբ, զոր առաքեսցէ Հայր յանուն իմ, նա ուսուցէ ձեզ զամենայն»: Առաքեալները պէտք ունէին պաշտպանուելու այն զօրութեամբ որ Ս. Հոգիով խոստացուած էր իրենց: Անով պիտի կարենային անոնք երթալ մինչև աշխարհիս հեռաւոր անկիւնները, արդարութեան և ճշմարտութեան քարոզը տարածելու համար ընդդէմ մեղքի, սրտութեան և մահուան: Քրիստոնէական եկեղեցւոյ պատմութիւնը շքեղազարդող բոլոր հրաշալի իրողութիւնները արդիւնքն են Ս. Հոգիի ներգործութեան, զօրութեան: — Երեկոյին, ժամերգութենէն վերջ, հոգեհանգստեան կարգ կատարուեցաւ Ս. Փրկչի վանուց կից ազգային զերեզմանատան մէջ:

✱ 31 Մայիս կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութիւն, քարոզեց Հոգ. Տ. Գէորգ Վրդ. «Խոստովան եղերուք միմեանց զմիզս» բնաբանով: Յոյց տուաւ որ պարտաւոր է իւրաքանչիւր քրիստոնեայ թէ՛ ինք իր մեղքերը խոստովանելու և թէ՛ ձեռք երկարելու մուրաբ իր մէկ եղբոր, զայն ճշմարտութեան դարձնելու համար: Այսպիսիին վարձքը ներումն է իր մարդկային մեղքերուն:

✱ 7 Յունիս կիր. — Տօն Կարողիկէ եկեղեցւոյ Սրբոյ Էջմիածնի: Երէկ երեկոյ, հանդիսաւորապէս կատարուեցաւ նախատեսակը՝ յետ կիրակատից խորհրդաւոր արարողութեան: — Այսօր, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գալոր, քարոզեց Հոգ. Տ. Նորայր Վրդ., մասնաշնչե նպատակները եկեղեցիին — ծառայութիւն Աստուծոյ, սրբացում և եղբայրացումը մարդկութեան, Հայ եկեղեցիին զերը մեծ է եղած իր զաւակներու սրբաբան զործին մէջ: Բայց ինչպէս ընդհ. եկեղեցւոյ, մեր ալ եկեղեցւոյ երկրորդ նպատակը՝ եղբայրացումը, դժբախտ իրողութիւն է հաստատել թէ հեռու է ինքզինքը իրագործած ըլլալէ:

✱ 14 Յունիս կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարութիւն, քարոզեց Հոգ. Տ. Նորայր Վրդ. «Երանի խաղաղարարաց, զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեցին» բնաբանով, մասնաշնչե թէ մանաւանդ հայ ժողովուրդը ամէնէն աւելի պէտք ունի խաղաղութեան, քանի որ անիկա լաւ գիտէ թէ, պղտիկ իր երկիրը, ամբողջ

աշխարհի բարեօք և անդորր կեանքին մէջ միայն կրնայ ապահով զգալ խաղաղութիւնը՝ իր ալ սահմաններէն ներս:

Ս. Պատարագի «Տէր ողորմեա»յի ժամանակ, Բրիտանական կայսրութեան Վեհալաւ Գահակալին հրահանգին համաձայն, աշխարհի խաղաղութիւնը խնդրուեցաւ Երկնային Պարգեատուէն:

✱ 21 Յունիս Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցին, քարոզեց Հոգ. Տ. Պարգև Վրդ., «Որ ուտէ զմարմին իմ և ըմպէ զարիւն իմ, ունի զկեանսն յաւիտեանական» բնաբանով: Յոյց տուաւ թէ Ս. Պատարագը՝ մեծագոյն խորհուրդներէն մին, մեր Տիրոջ իսկ կողմէ հաստատուած, ազնուագոյն միջոցներէն է հաղորդուելու համար Աստուծոյ հետ, արժանի ըլլալու համար յաւիտեանական կեանքին:

✱ 25 Յունիս Եշ. — Տօն Սրբոց Թարգմանաց վարդապետաց մեծոց Սահակայ և Մեսրոպայ: Ս. Պատարագը ի Ս. Յակոբ մատոյց Տ. Սերովբէ Վրդ., Ս. Թարգմանաց վարժարանի Հոգեւորն Տեսուչը, որ և քարոզեց «Որք զերկրաւոր մեծութիւն փառաց խաւար կոչեցին» բնաբանով: Բացատրեց երկու մեծ սուրբերուն՝ Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի մտայնութիւնը, ուղղութիւնը, զգացումը որոնց մղումովը ձեռնարկեցին իրենց գործին, և ատկեալ երկրաւոր փառքերուն, աշխարհի միջոցներուն հանդէպ իրենց կեցուածքն էր, անոնցմէ աւելի, ապաւինելով հոգեկան արժէքներու, մշակութային, ստեղծագործ կազմակերպութիւններու, ապահոված ըլլալու համար զօլութիւնը զիրենք ծնող ազգին, ժողովուրդին, հայրենիքին: — Այս տարի ևս, Ս. Պատարագի պահուն յիշատակուեցան Ս. Աթոռոյս բարերար վսեմ. Դաւուստ Պէյ Կիւլպէնկեանի բարեյիշատակ ծնողքը՝ Սարգիս և Տիրուհի, և կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտօն:

✱ 28 Յունիս Կիր. — Գիւս Տիմ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Աստուածածնի գերեզմանին վրայ: Քարոզեց Հոգ. Տ. Արթուր Վրդ., ցոյց տալով քաղցրութիւնը այն զգացումին զոր կ'ունենան մարդիկ իրենց մայրերուն հանդէպ: Եկեղեցւոյ մէկ երկու տուները՝ Ս. Կոյսէն յիշատակ մնացած առարկաներու գիւտերուն առիթով, մայրութեան գաղափարին պանծացումն են Աստուածամոր անձին մէջ, երանի այն մայրերուն որոնք իրենց մահէն ալ վերջ կ'ապրին իրենց սիրելիներուն մէջ, իրենց յիշատակներով:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

✱ 2 Մայիս Եր. — Իրաքի Վեհ. Ֆէյսալ Բ. Մանուկ Թագաւորի ծննդեան տարեդարձին առթիւ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով առժամեայ զիւանապետ Հոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ., կէսօրէ առաջ, շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ տեղւոյս Իրաքեան Հիւպատոս Պէյին:

✱ 3 Մայիս Կիր. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով ժառ. վարժարանի և Ընծայարանի Տեսուչ Հոգ. Տ. Եղիշէ Վրդ. և քաղաքիս ազգայիններէն Տիար Եղուարդ Խնտամեանը, մեկնեցաւ Գաղա, այցելելու տեղւոյն փոքրածիւ հայ զաւուրթին: Նորին Ամենապատուութիւնը զիշեր մը մնայէ յետոյ անդ, հետեւալ օրը վերադարձաւ Ս. Աթոռ:

✱ 11 Մայիս Բշ. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով առժամեայ զիւանապետ Հոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ., ներկայ գտնուեցաւ Պաղեստինի Կառավարութեան վսեմ. Զիք-Սէքրէթարի կողմէ իր ապարանքին մէջ տրուած թէյասեղանին:

✱ 11 Յունիս Եշ. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. և Աւագ-Թարգման Հոգ. Տ. Հրազդան Արեղան, ներկայ գտնուեցաւ Անգլիոյ Վեհ. Ծորն Զ. Թագաւորի ծննդեան տարեդարձին առթիւ տեղւոյս Անկլիքան Եպիսկոպոսարանի եկեղեցւոյն մէջ կատարուած զոհաբանական պաշտամունքին, և ապա Եպիսկոպոսարանին մէջ տեղի ունեցած մասնաւոր ընդունելութեան:

✱ 15 Յունիս Բշ. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Հայֆայի համբով ուղեորեցաւ Լիբանան, օդափոխութեան նպատակաւ: Մինչև Հայֆա Նորին Ամենապատուութեան ընկերացաւ առժամեայ զիւանապետ Հոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ.:

✱ 25 Յունիս Եշ. — Դպոսոց Եղիպտոսի Ամեն. Անպա Եոհանէս Ս. Պատրիարքի մահուան առթիւ, Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ., քանի մը վարդապետներով այցելեց տեղւոյն Դպոսոց Ս. Եպիսկոպոսին, եւ ցաւակցութիւն յայտնեցին ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

✱ 30 Յունիս Գշ. — Կէսօրէ առաջ, ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, Հոգ. Տ. Գէորգ Վրդ., ներկայ գտնուեցաւ Դպոսոց Եղիպտոսի հանգուցեալ Անպա Եոհանէս Ս. Պատրիարքին համար քաղաքիս Դպոսոց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյն մէջ կատարուած հոգեհանգստեան պաշտամունքին: